

**T.C
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI DEVLETİ'NİN
MISIR'A YÖNELİK STRATEJİ VE FAALİYETLERİ**

DOKTORA TEZİ

**Hazırlayan
Ümmügülsüm POLAT**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Vahdet KELEŞYILMAZ**

Ankara 2011

**T.C
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI DEVLETİ'NİN
MISIR'A YÖNELİK STRATEJİ VE FAALİYETLERİ**

DOKTORA TEZİ

**Hazırlayan
Ümmügülsüm POLAT**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Vahdet KELEŞYILMAZ**

Ankara 2011

ONAY

Ümmügülsüm POLAT tarafından hazırlanan “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin Mısır’a Yönelik Strateji ve Faaliyetleri” başlıklı bu çalışma 15 Aralık 2011 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim dalı, Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalı’nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. İzzet ÖZTOPRAK (Başkan)

Prof. Dr. Vahdet KELEŞYILMAZ (Danışman)

Prof. Dr. M. Akif TURAL (Üye)

Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ (Üye)

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Üye)

ÖNSÖZ

Kademeli olarak zayıflamış gücüne rağmen varlığını devam ettiren Osmanlı Devleti için Birinci Dünya Harbi kader savaşıydı. İmparatorluğun sınırları Balkan Harpleri ve Trablusgarp Harbi'yle hem Balkanlar'da hem de Afrika kıtasında büyük oranda daralmışsa da Mısır vilayeti Osmanlı Devleti'ne bağlılığını devam ettiriyordu. Buradan hareketle Birinci Dünya Harbi arifesindeki gelişmelerden başlayarak savaşın sonuna kadar Osmanlı Devleti'nin Mısır coğrafyasına yönelik tüm faaliyetleri bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Çalışma genel olarak askerî, siyasî faaliyetler ayrımı üzerine kurulmuştur. Fakat savaş yıllarında kimi faaliyetlerin -propaganda ve istihbarat gibi- her ikisinden de kesin olarak ayrılması mümkün değildir. Ancak savaşın gidişatına yönelik ve özellikle askerler üzerinde yürütülmeye çalışılan propaganda ile askerî istihbarat faaliyetleri askerî çalışmalar kısmında değerlendirilirken, sivil halk ve basın yoluyla yapılan propaganda faaliyetleri siyasî faaliyetler kapsamında değerlendirilmiştir.

Bu genel çerçeve içerisinde çalışmamız toplam beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde savaş arifesindeki nüfuz mücadelelerinden söz edilmektedir. Burada "savaş arifesi" ifadesinden kasıt 1914 yılı yazından Osmanlı Devleti'nin resmen savaşa girişine kadar (Kasım 1914) geçen dönemdir. İkinci bölümde Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi ile başlayan dönemde gelişen askerî ve diplomatik gelişmeler üzerinde durulmaktadır. Üçüncü bölümde ise Osmanlı Devleti'nin Mısır'a yönelik en önemli askerî hareket noktası olan Mısır'ın doğu sınırında girişilen birinci ve ikinci Kanal Harekâtları her yönüyle değerlendirilmektedir. Dördüncü bölümde ise Osmanlı Devleti'nin direkt kendi sınırlarından açılan bir cephe olmamakla birlikte Mısır'daki İngiliz yönetimine karşı Osmanlı Devleti destekli olarak yürütülen Mısır'ın batı ve güney sınırından yöneltilen askerî tehditler anlatılmaktadır. Mısır'ın batısında Şeyh Sunusi işbirliği ile yürütülen faaliyetler ve neticeleri üzerinde durulurken Mısır'ın güneyinde ise Darfur Emiri'nin faaliyetleri değerlendirilmektedir. Beşinci bölümde ise Mısır bağlantılı birtakım gelişmeler üzerinde durulacaktır. Sözedilen bu faaliyetler daha çok Osmanlı

Devleti ile İngiltere arasında gelişen Mısır bağlantılı gelişmelerdir. Hıdîv Abbas Hilmi Paşa'nın Avrupa'daki faaliyetleri, bazı Mısırlı milliyetçilerin Osmanlı ve İngiliz Devletleri karşısındaki tutumları ve siyasî faaliyetleri bu bölümde işlenecektir. Diğer taraftan dönemin Osmanlı, İngiliz ve Mısır basınının faaliyetleri incelenerek propaganda teknikleri ve haberlerin genel havası hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca 1917'ye kadar tarafsız ülke konumunda olan Amerika'nın, Mısır meselesi ile ilgili gelişmeleri ne şekilde haber yaptığı da Amerikan basını başlığında değerlendirilecektir.

Çalışmanın ana malzemesini arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Askerî faaliyetler ve bunun yanısıra diğer bazı faaliyetler ile ilgili kısmın oluşmasında Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Arşivi (ATASE)-Ankara, belgeleri önemli rol oynamıştır. Diğer taraftan özellikle siyasî gelişmeler ve Hâriciyye Nezâreti evrakları ve bazı askerî gelişmeler hakkında Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)- İstanbul, tezimizde önemli bir ağırlık taşımıştır. Mısır ile ilgili bu çalışmada The National Archives (TNA)'den (Kew/London) temin edilen evraklar Osmanlı evrakları ile karşılaştırma yapabilmek, İngiliz mevcut durumu karşısındaki tedbirlerini ve gözlemlerini izleyebilmek açısından önemli bir yer tutmuş zaman zaman da başlı başına veri sağlamıştır. Diğer taraftan Cambridge University, Churchill College bünyesinde bulunan Churchill Archives, bu dönemde Deniz Kuvvetleri Bakanı olan Winston Churchill'in kişisel evrakını ayrıca onun resmî yazışmalarını barındırması sebebiyle Kanal'ın ve Mısır'ın savunmasına dair pek çok evrakı ihtiva etmekteydi. Özellikle askerî faaliyetlerin yazılmasında bu arşiv önemli veri sağlamıştır. Bunun yanında özellikle savaş öncesi ve savaş yıllarında Mısırlı milliyetçiler ile Osmanlı merkezi arasındaki ilişkilerin akışına dair Oxford University, St. Antony's College bünyesinde bulunan Middle East Center Archive Ortadoğu'da görev yapan bazı İngiliz diplomatlarının dosyalarını ihtiva ettiğinden bu arşivden de faydalanılmıştır. Ayrıca çalışmada kullanılan süreli yayınlar konusunda TBMM Kütüphanesi ve Milli Kütüphane koleksiyonlarından faydalanılmış, dönemin önemli şahsiyetlerinin hatıraları tetkik edilerek kullanılmıştır. Bunun birlikte pek çok İngilizce kitap ve makale

Cambridge University Kütüphanesi'nden ve Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nden temin edilmiştir.

Çalışmada Mısır'a yönelik her türlü faaliyet üzerinde durulduğundan ismi askerî faaliyetler içerisinde zikredilen bir kişinin, siyasî yahut istihbarat faaliyetleri kapsamında da yeniden ele alındığı yahut zikredildiği olmuştur. Bu durum özellikle savaş yıllarında birbirine geçmiş karışık ilişkiler ağının bir göstergesidir.

Çalışmada kullanılan İngilizce ve Osmanlıca metinlerden yapılan çevirilerdeki birebir alıntılarda köşeli parantez [] içerisinde yazılanlar, ek bir bilginin metne ait olmadığını ifade etmektedir. Köşeli parantez içerisindeki bilgiler alıntının anlaşılabilirliğini kolaylaştırmak yahut birebir çeviriden kaynaklanan anlam kaymalarını düzeltmek amacıyla kullanılmıştır. Diğer taraftan alıntılar tırnak işareti içerisinde ve italik olarak verilmiştir. Bazı İngiliz belge ve kaynaklarında geçen Arap asıllı isimler Türkçeleştirilmeye çalışılmıştır. Eğer bu isimlerin Türkçe karakterlerle yazılışı kesin olarak tespit edilememişse İngilizce metindeki şekliyle kullanılmıştır.

Uzun soluklu bir araştırma ve değerlendirme sürecinin sonucu olan bu çalışmaya pek çok kişinin katkısı olmuştur. Bu bağlamda çalışmanın başından sonuna kadar kıymetli fikirlerini paylaşan ve yönlendiren hocam Prof.Dr. Vahdet KELEŞYILMAZ'a bu vesileyle şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca Ortadoğu Teknik Üniversitesi öğretim üyesi Doç.Dr. Ebru BOYAR'a ve Cambridge University, Newnham College, The Skilliter Centre for Ottoman Studies direktörü Dr. Kate FLEET'e yardım ve teşviklerinden ötürü teşekkürlerimi sunuyorum.

2008 ve 2010 yıllarında İngiltere'deki çalışma sürecine destek sağlayan kurumları da burada zikretmek istiyorum. İngiltere'de 2008 yılında gerçekleştirilen çalışma için verdiği destekten dolayı Türkiye Bilimsel Araştırmalar Kurumu'na (TUBİTAK- Bilim İnsanı Destekleme Daire Başkanlığı- 2214 Yurt Dışı Doktora Dönemi Araştırma Bursu kapsamında) ayrıca 2010 yılında gerçekleştirilen yurt dışı araştırmalarına destek sağlayan Yüksek Öğrenim Kurulu'na (Doktora dönemi yurt dışı araştırma bursu kapsamında) sağladıkları desteklerinden dolayı teşekkürlerimi sunuyorum.

Arşiv ve kütüphanelerde yürütülen araştırmalar süresince kurum yönetici ve personelinin nazik yardımları bu çalışmanın ortaya çıkmasına büyük katkı sağlamıştır. Bu bağlamda başta Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Arşivi (ATASE) yönetici ve çalışanları olmak üzere, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin çalışanlarına teşekkürlerimi sunuyorum. Bununla birlikte yalnızca kütüphane çalışması ile sınırlı olmayan kıymetli dostluğu ve yardımları için Cambridge University, Newnham College, The Skilliter Centre for Ottoman Studies'in kütüphane sorumlusu Rebecca GOWER'a teşekkürlerimi sunuyorum. Yine Oxford University, Middle East Centre Archive'in arşiv sorumlusu Debbie USHER'e nazik yardımlarından dolayı teşekkür etmek istiyorum. Bunun yanında tezi yazım ve imlâ açısından kontrol eden Türk Dili ve Edebiyatı Araştırma Görevlisi sevgili meslektaşım Zehra Görkem DURAN'a teşekkür ediyorum.

Son olarak da çalışma boyunca ortak kaderi paylaştığım eşim ve meslektaşım Süleyman POLAT'a yardım ve desteklerinden dolayı teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca maddi-manevi destekleriyle her zaman yanımda hissettiğim sevgili annem ve babama şükranlarımı sunuyorum.

Ü.Gülsüm POLAT

Ankara, 2011

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1
1. MİSİR COĞRAFYASI VE OSMANLI HÂKİMİYETİNİN TESİSİ	1
2. FRANSA'NIN MİSİR'İ İŞGALİ VE OSMANLI DEVLETİ	4
3. MEHMET ALİ PAŞA DÖNEMİNDE MİSİR	7
4. ABBAS, SAİD VE İSMAIL PAŞALAR DÖNEMİNDE MİSİR	11
5. MİSİR'DA İNGİLİZ İŞGALİ DÖNEMİ	14
BİRİNCİ BÖLÜM.....	21
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ARIFESİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN MİSİR İLE İLGİLİ SİYASÎ VE ASKERÎ NÜFUZ MÜCADELELERİ.....	21
A. MİSİR'A YÖNELİK NİYETLER VE SİYASÎ GELİŞMELER.....	21
1- Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesinden Evvel Mısır'a Yönelik Niyetleri ve İngiltere.....	21
2- Tarafsız Osmanlı Başkentindeki Mısır Hıdîvi ve Mısır Politikasındaki Yeri	23
3- Prens Ömer Tosun Paşa'nın Tutuklanması ve Mısır Eksenli Mücadele	29

KISALTMALAR

a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
ATASE	Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Arşivi
AÜTİTE	Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
B	Belge
BDH	Birinci Dünya Harbi
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bkz.	bakınız
bty	Basım tarihi yok.
byy	Basım yeri yok
C	Cilt
CAB	Cabinet Papers
CHAR	Churchill Archives/Churchill Papers/Cambridge
CO	Colonial Office
Çev	Çeviren
D	Dosya
DH.EUM.1.ŞB.	Dâhiliye Emniyet-i Umumiye 1. Şube
DH.EUM.4.ŞB.	Dâhiliye Emniyet-i Umumiye 4. Şube
DH.EUM.5.ŞB.	Dâhiliye Emniyet-i Umumiye 5. Şube
DH.EUM.7.ŞB.	Dâhiliye Emniyet-i Umumiye 7. Şube
DH.EUM.HPS.M.	Mebânî Emîriye ve Hapishaneler Müdüriyeti
DH.EUM.KLU.	Emniyet-i Umumiye Kalem-i Umumi Müdüriyeti
DH.EUM.SSM	Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Seyrüsefer Kalemi

DH.KMS.	Dâhiliye Kalem-i Mahsus Müdüriyeti
DH.ŞFR.	Dâhiliye Şifre Kalemi
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
F	Fihrist
FO	Foreign Office
Haz.	Hazırlayan(lar)
HR.SYS.	Hâriciyye Siyasî
İ.DUİT	Dosya Usulü İradeler
İ.MTZ(05)	İrade-i Mümtaze (Mısır)
İA	İslam Ansiklopedisi
K.	Klasör
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MEC Archive	Middle East Centre Archive/Oxford
MV.	Meclis-i Vükela Mazbataları
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi
s.	sayfa
S.	Sayı
ss.	sayfa sayısı
Ter.	Tercüme
TNA	The National Archives
TTK	Türk Tarih Kurumu
UK	United Kingdom
vd.	ve devamı
Vol.	Volume
Yay.	Yayınları
£	Pound/İngiliz para birimi

GİRİŞ

1. Mısır Coğrafyası ve Osmanlı Hâkimiyetinin Tesisi

Mısır Afrika kıtasının güney doğusunda Nil Nehri boyunca uzanan ve bu nehrin hayat verdiği bir ülkedir. Ülke topraklarının %94'ünden fazlası iklimin çok kurak olması nedeniyle yerleşime müsait olmayan çöllerle kaplıdır. Mısır'ın yerleşime ve tarıma müsait olan kısmı Nil boyunca uzanan ve nehrin deltası üzerinde genişleyen sahadan ibarettir¹. Afrika kıtası çöl kuşağında olduğundan Mısır sıcak çöl iklimi ve kuraklığın etkisi altındadır. Fizikî coğrafya açısından ise Mısır dört bölgeye ayrılır: Nil vadisi ve deltası, Doğu çölü (Arap çölü), Batı çölü (Libya çölü), Sina Yarımadası².

Mısır'ın yazılı vesikalardan önceki devirleri Nil boyunca uzanan kesimde insanların yaşamalarıyla başlar ve takriben M.Ö IV bine kadar sürer. Mısır'ın tarihi devirleri ise genel itibariyle eski-orta-yeni imparatorluk şeklinde yapılan bir tasnif içerisinde ele alınır. Bu tasnifi daha da özele indirirken değişen kral ailelerinin dönemleri belirleyici bir işlev görür. Genel itibariyle tarihi incelemeler Mısır'ın Afrika kıtasında olduğu halde, eski Önasya medeniyet camiası içinde kabul edildiğini, Mısır'ın coğrafi durumu ve ikliminin tarihi seyri üzerinde büyük tesiri olduğunu göstermiştir³.

Müslümanlar tarafından fethedilmesinden (M.S 639) sonra İslam devletlerinin kurulup tarih sahnesinden çekildiği bu topraklarda sırasıyla şu hakimiyet dönemleri görülmüştür: Mısır'ı fetheden Amr b. el-Aşr dönemi: (639–641), İlk halifeler dönemi Mısır Valileri idaresi: (641–658), Emevi Valileri dönemi: (658–750), Abbasi Valileri dönemi: (750- 868), Tolunoğulları Hanedanlığı: (868–905), Abbasi Valileri dönemi: (905–935), İhşidiler Hanedanı dönemi: (935–969), Fatımi Halifeleri dönemi: (969–1171), Eyyubi Hanedanı dönemi: (1171–1250), Türk Memlûkleri: 1250–1390, Çerkez Memlûkleri: (1390- 1517)⁴.

¹ Besim Darkot, "Mısır", **İA**, MEB Yay., C. VIII, Eskişehir 1997, s. 217.

² Suna Doğaner, "Mısır, Fiziki ve Beşeri Coğrafya", **DİA**, C. 29, s. 553.

³ Afetinan, **Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti**, TTK Yay., Ankara 1992, s.1, 33, 363.

⁴ C.H. Becker, "Fetihten Osmanlılar Devrine Kadar (VII.-XVI. Asırlar) Mısır", **İA**, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., C. VIII, Eskişehir 1997, s. 219.

Osmanlı Devleti'nin Batıda önemli ilerleyişine rağmen Doğuda tam anlamıyla hâkimiyet kuramamış olması Yavuz Sultan Selim'in tahta geçmesiyle birlikte doğuya yönelik adımların atılmasını gerekli kılmıştı. Doğuda Osmanlı Devleti için en büyük tehlike olarak görünen İran Hükümdarı Şah İsmail 1514'de Çaldıran Seferi'nde mağlup edilmiş, Osmanlı Devleti'nin doğu topraklarındaki bu hareket çerçevesinde önce Dulkadiroğlu Beyliği toprakları ilhak edilmişti⁵. Bundan sonra Memlûkler üzerine sefere çıkan Yavuz Sultan Selim, Kansuh el- Gavri yönetimindeki Memlûk ordusunu 24 Ağustos 1516'da Mercidabık'ta yenmiş⁶ ve ileri harekâta geçen Osmanlı birlikleri Halep, Hama, Humus ve ardından da Şam'ı ele geçirmişti⁷.

Mısır'ı ele geçirmek için önünde çok fazla engel kalmayan Yavuz Sultan Selim, Şam'ın ele geçirilmesinden sonra beş-altı ay kadar bölgedeki yerel urbanı elde etmek ve yeni bir sefere çıkmak için gerekli hazırlıkları yapmakla meşgul oldu. Diğer taraftan mukavemet gücü kırılan Memlûklülerin Güney Suriye ve Filistin bölgesindeki önemli merkezleri olan Safed, Nablus, Kudüs, Aclun, Gazze sancakları ve etraf kazaları ele geçirilmişti. Kendisine ilhak etmesi için gönderdiği nanelere olumlu cevap alamayan Yavuz Sultan Selim'in ileri yürüyüşü ile iki ordu Ridaniye'de karşılaştı. Memlûk ordusunun arkasından dolaşarak yapılan saldırıda kuvvetli mukavemete rağmen Osmanlı birlikleri Memlûk ordusunu bozguna uğrattı. Bu muharebeden sonra Kudüs ele geçirildi. Ancak Memlûk sultanı Tomanbay'ın devam eden mukavemeti nedeniyle tam manasıyla gerçekleştirilemeyen hâkimiyet, 1517 yılı Mart ayı sonlarında Tomanbay'ın ele geçirilip ortadan kaldırılmasıyla tesis edilmeye başlandı. Tomanbay'ın ortadan kalkmasıyla Mısır'daki Osmanlı

⁵ Nicolae Jorga da asıl hedefi Memlûkler olan Yavuz Sultan Selim'in hareketinin uzunca süre Şah İsmail üzerine olduğu yönünde algılandığını ancak bir süre sonra Suriye'ye ulaşan Osmanlı kuvvetlerinin Memlûkleri şaşkına çevirdiğini yazmaktadır: Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1452–1538**, (Çev: Nilüfer Epçeli) C. II, Yeditepe Yay., İstanbul 2005, s. 283.

⁶ Memlûk Sultanı üzerine bir sefer gerçekleştirilmesinin altında Çaldıran Savaşı ile Doğu'daki en önemli rakibini sindiren Yavuz Sultan Selim'in Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya hâkim olmak için giriştiği faaliyetlerin Memlûk Devleti ile ortak çıkar alanlarının çatışması yer almaktadır. Feridun Emecen, "Mercidâbık Muharebesi", **DİA**, C.29, s. 175.

⁷ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. II, 4. Baskı, TTK Yay., Ankara 1983, s. 265–286; Savaş alanında yaşanan mücadele oldukça zorlu olmuştur. Bu mücadeleyi dönemin yazarlarından Hadidi uzun uzun tasvir ederken "Ki kandan döndü sahrâ lâle-zâra" demektedir. Hadidi, **Tevârih-i Âl-i Osman (1299–1523)**, (Haz: Necdet Öztürk), Edebiyat Fak. Basımevi, İstanbul 1991, s. 406.

otoritesinin önünde engel kalmamıştı. Bu arada Memlûklere tabi olan Mekke Emiri Şerif Ebû Berakât, oğlu vasıtasıyla Osmanlılara tabiiyetini Mekke'nin anahtarını göndererek sunmuştu⁸.

Mısır'ın Osmanlı idaresine girmesiyle birlikte Mısır hükümdarının uhdesinde olan “*halifelik*” unvanını da ele geçiren Yavuz Sultan Selim için Venedikli bir Konsolosun “*Tanrı bizi korumazsa, sonunda bütün Müslümanların hükümdarı olacak*” şeklindeki kehaneti gerçekleşmişti⁹.

Mısır'ın Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmesinden sonra Mısır merkezin genel nizamı ve protokollerine, padişahın ferman ve hükümlerine uyan bir eyalet haline getirilmişti. Ayrıca Mısır bu kıtada asker toplama merkezi, silah, barut ve çeşitli harp malzemelerinin deposu, Haremeyn dâhil devletin güney ve doğu sınırlarının koruyucusu olarak işlev yüklenmişti. Osmanlı idaresinin ilk dönemlerinden itibaren vezir rütbesindeki Mısır beylerbeyine geniş yetkiler verilmişti. 17. yüzyılın ortalarına kadar eyaletin yönetiminde Mısır beylerbeyi ve eyalet divanı ön planda olmuştu¹⁰. Mısır her yıl İstanbul'a irsaliye hazinesi adı ile muayyen bir para göndermiş ayrıca Mekke ve Medine'nin yiyeceği de Mısır'dan temin edilmiştir¹¹.

Diğer taraftan 16. yüzyılın sonlarında ve 17. yüzyılda Mısır'da birbirini müteakip isyan veya tagallüp hadiselerine rastlanmıştır. Aslında Mısır'ın Osmanlı idaresine girmesinden sonra zaman zaman buna benzer isyanlar meydana gelmiştir. Bazen Osmanlı idaresinden Mısır'ı koparmak amaçlı ve merkezi idareye karşı girişilen bu hareketlerin temelinde Osmanlı merkezinin atadığı Mısır Beylerbeyi dahi olabilmekteydi¹². Ancak genelde Mısır'da meydana gelen isyanların temelinde Osmanlı idaresinden memnun olmayan

⁸ Karal, **a.g.e.**, s. 291–292.

⁹ Yorga, **a.g.e.**, s. 287.

¹⁰ Seyyid Muhammed es-Seyyid, “Mısır- Osmanlı Dönemi”, **DİA**, C.29, Ankara 2004, s. 562.

¹¹ Enver Ziya Karal, **Selim III'ün Hattı Humayunları, Nizam-ı Cedit 1789–1807**, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara 1988, s. 6.

¹² Mesela Mısır Beylerbeyliği görevi ile Mısır'a 1523'de ulaşan ve hizmetleri ile Veziriazamlık payesini hak ettiğini düşünürken bu ünvanın kendisine verilmemesinden dolayı merkezi idareye kızgın olan Ahmed Paşa, 1524'de adına hutbe okutup, para bastrarak sultanlığını ilan etmiştir. Feridun Emecen, “Kanuni Sultan Süleyman Devri”, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C.10, İstanbul, bty, s. 318–319.

Kölemen Beyleri vardı. Bunlardan en dikkat çekenini Bulutkapan Ali Bey'in isyanıdır¹³.

Bulutkapan Ali Bey'in isyanı bastırılmasına rağmen Mısır'daki karışıklık devresi son bulmamıştı. Bu dönemde aşağı ve yukarı Mısır (Bulutkapan Ali Bey ve Abu'l Zahab'ın hâkim olduğu bölgeler olarak), hâkimiyet çerçevesinde ayrılmıştı. Yukarı Mısır'ın hâkimiyetini eline geçirmiş olan Abu'l Zahab'ın lideri olduğu "*muhammediye*" grubu Aşağı Mısır'a zahire nakline engel olduğundan burada müthiş bir sefalet yaşanıyordu. Bu ortamda Osmanlı merkezi idaresi Mısır işlerini yoluna koyması ve asi Kölemen Beylerinin halk üzerindeki tahakkümünü kırması için Cezayirli Hasan Paşa'yı 1786 yılında Mısır'a gönderdi. Cezayirli Hasan Paşa bir süreliğine ülkede otoriteyi sağlayacak tedbirler almışsa da asileri tam manasıyla saf dışı bırakmaya muktedir olamadı. 1787 yılının sonlarında ülkeden ayrılan Hasan Paşa'nın ardından ülkede birtakım isyanlar yeniden baş göstermişti. Bu dönemde Rus seferinin başlaması ile Mısır işlerinde kesin bir netice alınması mümkün olmadı¹⁴.

Tüm bu isyan hareketlerine rağmen Osmanlı idaresinin tesis edilmesinden sonra ülkede Osmanlı kurumları ile Memlûk yasalarını kaynaştıran bir Mısır Genel Yönetmeliği ilan edildi. Bununla birlikte yalnızca Memlûklere açık olan yükselme imkânından dışlanan sınıflara kapılar açıldı. Bundan sonra zencilerden kurulu birliklerin de ortaya çıktığı görüldü¹⁵.

2. Fransa'nın Mısır'ı İşgali ve Osmanlı Devleti

Mısır'ı tehdit eden tek tehlike iç isyanlar değildi. Mısır'a 18. yüzyılın sonlarında yönelecek tehlike, ihtilaldan sonra Avrupa'nın yüzyıllardır kökleşmiş monark düzenine büyük darbe indirmiş olan Fransa'dan gelecekti¹⁶.

¹³ Feridun Emecen, "Ali Bey, Bulutkapan", *DİA*, C. 2, s. 383–384; Önceleri şeklen Osmanlı Devleti'ne bağlı görünen Ali Bey, Mısır'da müstakil bir devlet kurmak arzusuyla oldukça iddialı bir harekete girişmiştir. Batılı devletlerden Venedik ve Rus kumandanının da desteğini onlara vaatlerde bulunarak sağlamaya çalışan Ali Bey'in isyanı başarısız olmuş ve bir rivayete göre çatışmalar sırasında aldığı yaraların tesiriyle bir rivayete göre de zehirlenerek ölmüştür.

¹⁴ J.H. Kramers, "Osmanlılar Devri Mısır", *İA*, MEB Yay., C. VIII, Eskişehir 1997, s. 245–247.

¹⁵ André Clot, *Kölelerin İmparatorluğu Memlûkların Mısır'ı (1250–1517)*, (Çev: Turhan Ilgaz), Epsilon Yay., İstanbul 2005, s. 240.

¹⁶ Fransız ihtilalinin gelişimi hakkında bkz: Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789–1914)*, TTK Yay., Ankara 1999, s. 41–48.

Fransız ihtilaline ve onun getirdiği sisteme karşı Avrupa'da oluşturulan koalisyon (başta İngiltere olmak üzere İspanya, Hollanda, Napoli, Toskana, Venedik ve Papalık) ile Fransa arasında savaş başladı. Ancak İngiltere'nin içinde bulunduğu koalisyonun Fransa'nın aldığı zaferler karşısında parçalanmaya başlamasıyla koalisyondan geriye en etkili ve tek rakip olarak İngiltere kalmıştı. İngiltere'yi barışa zorlamak için ülke üzerine bir saldırı yapmayı güçlü İngiliz donanması karşısında mümkün görmeyen Fransa, bu emelini Hindistan yolu üzerinde Osmanlı merkezî idaresinin tam olarak sağlanamadığı Mısır'ı işgal ederek denemek istemişti¹⁷. Bu sebeple Mısır'ın Fransa tarafından işgalini İhtilal Fransasının yıldızı parlayan generali Napoléon Bonaparte'ın kendi tutkusundan kaynaklanan bir macera olarak görmek mümkün değildir. Zira gelişen Fransız ticareti için Mısır'ı kazanma fikri bu seferden on yıl önce de gündeme gelmişti. Ancak İngiltere faktörü nedeniyle bu gerçekleşmemişti. 1798 yılının yaz aylarında Osmanlı askerî gücünün ve donanmasının Vidin'i ele geçirmek için çaba sarf ettiği bir dönemde İngiltere'ye karşı savaş hazırlığı yapıyormuş gibi görünen Bonaparte'nin, Takımadalara doğru hareket etmek üzere Toulon Limanı'ndan ayrıldığına dair şaşkıncu bir haber İstanbul'a ulaşmıştı¹⁸. Alınan duyular da Fransız donanmasına Arapça bilen ve Arabistan'ın durumuna vâkıf kişilerin alındığı yönündeydi. Bu da seferin Mısır'a yapılması ihtimalini kuvvetlendirmişti. Bu durum İstanbul'da Fransız Maslahatgüzarı ile yapılan görüşmelerde net bir yanıt alınamaması ile de anlaşılabilirdi¹⁹. Gerçekten de Napoléon Bonaparte 280 parçadan oluşan bir donanma ve 38.000 kişilik bir ordu ile 19 Mayıs 1798'de Fransa'dan hareket etmişti. Yolda St. Jean şövalyelerinden Malta'yı da almış ve 2 Temmuz'da İskenderiye'ye ulaşmıştı²⁰.

¹⁷ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 55.

¹⁸ Jorga, **a.g.e.**, C.V, s. 118–119.

¹⁹ Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Üçdal Neşriyat, C. III, İstanbul bty, s. 1674–1677.

²⁰ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789–1856)**, C. V., 4. Baskı, TTK Yay., Ankara 1983, s. 27; Donanmanın kapasitesi hakkında farklı bir kaynaktan yaklaşık 400 gemiden oluşan Bonaparte'nin 35.000 kişilik kuvvete sahip olduğu yazılmaktadır. J.H. Kramers, **a.g.m.**, s. 247.

Mısır kuvvetleri, İskenderiye Kalesi'ne kolaylıkla giren Fransızlarla görüşme talebinde bulunmuştu. Bu görüşmede Napoléon, Mısır'a yağma amacıyla gelmediği amacının buradaki Kölemenlerin zulmüne son vermek olduğu, İslam'a ve Kuran'a büyük saygısı olduğu şeklindeki ifadelerle halkın gönlünü alması yanında Fransızlara mukavemet etmemeleri durumunda herkesin huzur içerisinde yaşayacağını ilân etmişti²¹. Daha sonra milliyetçi hareketlerin doğuşu üzerine yapılan araştırmalar, Napoléon'un Mısır seferini, Fransız devrim fikirlerinin Arap Ortadoğusu'na aşılması olarak yorumlayacaktı²². Buna karşılık ilk reaksiyon olarak İşgal karşısında birleşen Kölemen beylerinin orduları, Ehramlar (Piramitler) civarında Bonaparte'nin kuvvetlerine yenildi²³. Fransız işgaline askerî bir yanıt veremeyen Osmanlı Devleti (bu dönemde Vidin ve Hicaz'daki birtakım isyanları bastırmakla meşguldü), Fransa'ya karşı İngiltere ile ilişkilerini bir müttefik bulmak amacıyla ilerletmeye başladı²⁴.

Bir süre sonra Akdeniz'de Fransız donanmasını arayan İngilizler tarafından Abukır Limanı'nda Bonaparte'nin donanmasının büyük bir kısmı yakıldı. Bu, Fransa'nın Mısır'daki işgaline vurulan ilk darbe olmuştu²⁵. Abukır'da İngiliz donanması tarafından donanmasının önemli kısmı yok edilen Bonaparte, bir bakıma Mısır'a hapsedilmişti. Bu durum Osmanlı Devleti tarafından savaş ilan edilmesi için uygun bir ortam olarak görüldü. Bonaparte ise Türk birliklerinin ilerleyişine önlem olması amacıyla Suriye üzerine sefere çıkmıştı. Akka Kalesi'nde Cezzar Ahmed Paşa'nın olağanüstü mukavemeti ile karşılaşınca başarılı olamadı ve geri döndü. Diğer taraftan aralarında Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın da bulunduğu Osmanlı-İngiliz donanmalarından oluşan kuvvet, Abukır'a çıkmıştı. Burada gerçekleşen

²¹ Napoléon'un Mısır'ı işgali Ortadoğu'ya Batı etkisinin sızmaya başlamasına yol açan bir gelişme olarak kabul edilmiştir. Napoléon'un yayınladığı bildiri de "*eşitlik ve özgürlük*" prensiplerine vurgu yaptığı görülmektedir. Ali Bilgenoğlu, **Osmanlı Devleti'nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri**, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yay., Antalya 2007, s. 21–23.

²² Bessam Tibi, **Arap Milliyetçiliği**, (Çev. Taşkın Temiz), Yöneliş Yay., İstanbul 1998, s. 98.

²³ Kamil Çolak, "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798–1801)", **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (2008-II), s. 150–151.

²⁴ **Tarih-i Cevdet**, C. III, s. 1683.

²⁵ **Tarih-i Cevdet**, C.III, s.1690, Kramers, **a.g.m.**, s. 247.

muharebede Osmanlı-İngiliz kuvvetleri Fransızlar karşısında mağlup oldu²⁶. Bu sıralarda Fransa'nın iç durumunun karışması ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti ve Rusya ile birlikte kurduğu ikinci koalisyonun ciddiyeti nedeniyle Napoléon Bonaparte Fransa'ya dönmeye karar vermişti²⁷.

Napoléon Mısır'dan ayrılırken burada General Kleber'i bıraktı. General Kleber'e Mısır'da dört ay beklemesini bu süre içerisinde yardım gelmemesi durumunda Osmanlılar ile Mısır'ın tahliyesi konusunda anlaşma imzalamaya yetkili olduğunu bildirmişti²⁸. Ancak Fransız kumandan Kleber'in Halepli bir genç tarafından öldürülmesinden sonra Fransız kuvvetlerinin kumandasına Menou atandı. Menou'yu barışa zorlamak için Osmanlı ordusu yeniden düzene konuldu ve bu arada İngilizler İskenderiye'ye asker çıkardılar. Bu çarpışmada Menou'nun ordusu mağlup olmuş ve Mısır'ın tahliyesi için görüşmeler yeniden başlamıştı²⁹. Zaten Bonaparte'nin gidişiyle, sefer kuvvetleri arasında Mısır'ı terk etme arzusu çoğalmıştı³⁰. Salgınların (veba) ve askerlerin alışık olmadıkları iklim koşullarının ağırlaştırdığı bir bıkkınlık birliklerin çoğunu sarmıştı³¹. Bu ortamda imzalanan tahliye anlaşmaları ile Mısır'daki Fransız işgali dönemi son buldu. İşgali kat'i olarak sona erdiren barış anlaşması ise Paris'te Osmanlı Devleti adına Galip Efendi, Fransa adına ise Talleyrand arasında 25 Haziran 1802'de imzalandı³².

Mısır'a yönelik bu büyük tehdit Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile müttefik olduğu bir mücadeleyle sona erdirilmişti. Bu durum ilerleyen süreçte Mısır'da İngiliz nüfuzunun giderek artmasına neden olacaktı.

3. Mehmet Ali Paşa Döneminde Mısır

Fransızların tahliyesinden sonra Mısır'da uzun süre sükûnet ve düzen sağlanamadı. Osmanlı yönetimiyle Memlûk beyleri arasında mücadele

²⁶ Karal, **a.g.e.**, s. 43; Kramers, **a.g.m.**, s. 247.

²⁷ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 58.

²⁸ **Tarih-i Cevdet**, C. IV, s. 1754–1755.

²⁹ Karal, **a.g.e.**, s. 42.

³⁰ Hatta daha Bonaparte Mısır'dan ayrılmadan Abukır'da Fransız donanmasının yakılmasından sonra Girit sularında yakalanan bir Fransız gemisinde Mısır'daki Fransızlardan bazılarının Fransa'daki yakınlarına yazdıkları mektuplar ele geçirilmişti. Bu mektuplarda İngilizlerin İskenderiye'yi abluka ettiği, Fransa ile iletişimin kesildiği, çekilmek için fırsat kolladıkları ve umutsuzluk içinde olduklarına dair ifadeler dikkat çekmekteydi. **Tarih-i Cevdet**, C. III, s. 1697.

³¹ Colt, **a.g.e.**, s. 245.

³² Çolak, **a.g.m.**, s. 165–182.

devam etti. Fransızlar karşısındaki başarılarından ötürü Mısır Valisi Koca Hüsrev Paşa tarafından binbaşılığa yükseltilen Kavalalı Mehmed Ali kargaşa ortamında bütün tarafları birbirine karşı kullanıp Mısır valileri Hüsrev, Tâhir, Ali ve Hurşid paşaları bertaraf etti. Ardından ulema, eşraf ve halkın desteğini almış olarak 1805’de Mısır valiliğine getirildi. Memlûk beylerinin muhalefete başlaması üzerine düzenlediği bir komplo ile bunların büyük bir kısmını 1811’de katlettirdi, böylece hâkimiyeti tamamen eline geçirdi³³. Onun iktidarı ele geçişi ve ilk icraatlarını yazar şu sözlerle özetlemektedir: *“Mehmet Ali isimli Arnavut kökenli bir Osmanlı askeri, cesareti kadar kurnazlığıyla da kendine bir yol açacak ve Mısır’da çağdaş zamanlarımıza kadar kalacak izler bırakırken, Memlûklerin kaderini de mühürleyecektir”³⁴.*”

Ülkede otoritesini sağlayan Mehmet Ali Paşa Hicaz bölgesindeki Vahabi isyanlarının³⁵ üstesinden gelmek için harekete geçmişti. Bu amaçla giriştiği mücadelede başarı sağladı ve 1813’de Mekke’yi zabdetti. Bu durum Mehmet Ali Paşa’nın adının her tarafta yayılmasına neden oldu. Vahabiler ile yapılan harp, netice itibarı ile Mehmet Ali Paşa için büyük bir muvaffakiyet olmuştu. Bu sayede Kızıldeniz limanlarına giden ticaret yolları açılmış, hac yolu emniyet altına alınmıştı. Avrupa ilk defa Mısır’ı mühim bir siyâsî unsur

³³ Hilal Görgün, “Mısır, Fransız İşgali ve Sonrası”, **DİA**, C. 29, s. 568, Vahabiler üzerine gönderilecek ordu ile ilgili müzakereler için saraya çağırılan Kölemen beyleri önceden hazırlanan ve çok az kişinin bildiği bir komplo ile kaleden çıkışta üzerlerine açılan ateş ile öldürülmüşlerdir. Nerdeyse tüm önemli Kölemen reisleri bu yolla katledilmiş, az sayıda olan bu grup içerisinde bulunmayanlar da daha sonra katledilmiştir. Ayrıntılar için bkz: **Tarih-i Cevdet**, C. V, s. 2417–2419.

³⁴ Colt, **a.g.e.**, s. 246.

³⁵ Mezhebin kurucusu Muhammed b. Abdilvehhab (1703-1792)’dir. Vahabilerin dinî misyonları bölgelerinde geniş kitleleri içine çekmiş ve zamanla siyâsî bir boyut kazanmıştır. Vahabiler yayılma politikalarında benzerleri gibi hareket etmeyip, bağlı oldukları mezhep sayesinde gittikleri yerlere adaleti tesis edeceklerini iddia ederek şeriflerin nüfuzu altındaki Bedevî kabileleri kendi taraflarına çekiyorlardı. Bir süre sonra kanlı olaylar bu sıra dışı mezhebin uyguladığı yayılma politikası nedeniyle cereyan etmeye başlamıştır. (Ahsa’nın Vahabilerin eline geçmesi oldukça kanlı olmuştur. Diğer taraftan bölgelerinden geçen Şii hacılarla aralarında çıkan bir çatışmayı savaşa dönüştürmüş, Kerbelâ’yı basarak 5.000’e yakın insanı öldürmüş, Şiiilerin kutsal mekânlarını ve altın gümüş gibi değerli ne bulmuşlarsa yağmalamışlardır. 1805’de Mekke’nin can damarı olan Cidde’yi muhasara eden Vahabiler 1806’da Mekke’yi teslim almışlardır.) Merkezde yaşanan kargaşa ortamı taşra ile yeteri kadar ilgilenilmesini etkileyen en önemli faktördü. Ancak artık Vahabilerin üzerine büyük bir ordu gönderilmesinin zaruri olduğu görülüyordu. 1811’de Kölemen tehdidini sona erdirdikten sonra Vahabiler üzerine gönderilen Mehmet Ali Paşa’nın oğlu Ahmed Tosun komutasındaki ordu ilk darbeyi vurmuştur. 1812’de Hicaz Şerifi Galib’in de desteklediği Ahmed Tosun’un ordusu Vahabilerden 1813’de Mekke, Cidde ve Taif’i alarak kesin bir başarı elde etmiştir. Zekeriya Kurşun, **Necid ve Ahsa’da Osmanlı Hâkimiyeti**, TTK Yay., Ankara 1998, s. 17–51. Vahabi mezhebinin ortaya çıkışı ve Vahabilerin giriştikleri hareketler için bkz: **Tarih-i Cevdet**, C. IV, s. 1849–1871.

olarak dikkate almaktaydı. Bu dönemde Kızıldeniz tamamen, Basra Körfezi ise kısmen Mısır valisinin nüfuzu altına girmişti. Vahabilerin direncine son verildikten sonra Sudan'daki Kölemen tehdidinin ortadan kaldırılmasına karar verilmişti. Mehmet Ali Paşa bu amaçla hazırlıkların tamamlanmasından sonra 18–20 Temmuz 1820'de harekete geçti ve bu harekette de başarı sağlandı; öyle ki bu hareket neticesinde son Kölemen kalıntıları da ortadan kaldırılabildi. Yeni fethedilen bu alanlar ile Mehmet Ali Paşa'nın nüfuz alanı Basra Körfezi'nden Libya Çölü'ne, Sudan'dan Akdeniz'e kadar genişlemişti³⁶. Diğer taraftan Mehmet Ali Paşa ülkede Avrupalı kılavuzların rehberliğinde geniş çaplı bir modernizasyon hareketi başlattı. Oldukça hırslı, cesur ve çeşitlilik arz eden bu modernizasyon hareketi daha sonraları Mehmet Ali Paşa'nın "*Modern Mısır'ın kurucusu*" olarak tanımlanmasına neden olmuştur³⁷. Gerçekten de Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da gerçekleştirdiği idarî, iktisadî ve sınaî alanındaki başarıları ve her şeyden evvel oluşturduğu modern ordu onun tüm başarılarının temelini teşkil etmişti³⁸.

Mısır valisiyken Osmanlı merkezî idaresine karşı giriştiği mücadele de Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'ın simge isimlerinden biri haline gelmesinde etkili olmuştu. Söz konusu durum Osmanlı Devleti'nin uzun süredir mücadele ettiği Yunan isyanına karşı Mehmet Ali Paşa'dan yardım etmesini istemesi ile başlamıştı. Mısır valisi, istenilen yardımı yapacağını belirtmiş ancak bunun karşılığında Girit ve Mora valiliklerinin kendisine verilmesini istemişti. Bu isteğin kabul edilmesi üzerine oğlu İbrahim Paşa'yı Mora Seferi'ne görevlendirdi ve Osmanlı filosu ile birleşen bu kuvvet Osmanlı Hükûmeti'nin dört yıldır bastıramadığı isyanı derhal bastırdı. Ancak uzun süredir Yunan isyanının olgunlaşması için çaba sarf eden Batılı devletler bu harekete derhal müdahale ettiler³⁹.

İngiltere, Rusya, Fransa ve Prusya kendi aralarında vardıkları anlaşma neticesinde Yunan isyanını sona erdiren Osmanlı-Mısır donanmasına ağır bir

³⁶ Şinasi Altundağ, "Mehmet Ali Paşa" **İA**, MEB Yay., C. VII, Eskişehir 1997, s. 569–570.

³⁷ Ehud Toledano, **State and Society in mid-nineteenth century Egypt**, Cambridge University Press, Cambridge 1990, s. 6.

³⁸ Yapılan reform hareketlerinin tüm ayrıntıları için bkz: Stanford I. Shaw, Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C.II, E Yay., İstanbul 1994, s. 36–38.

³⁹ Karal, **a.g.e.**, s. 115.

darbe indirmek istediler. Navarin'de Osmanlı-Mısır donanmasının yakılmasından⁴⁰ sonra İbrahim Paşa müttefik devletler ile anlaşarak Mora'dan çekildi. Bu olay merkezî idareye karşı açık şekilde muhalif bir hareketti. Ancak Mısır valisi ile Osmanlı merkezî idaresi arasındaki gerginlik bununla son bulmadı. Mehmet Ali Paşa 1828–1829 Osmanlı- Rus harbinde Osmanlı Devleti'ne herhangi bir yardımda bulunmadığı gibi⁴¹ kendisine vaat edilen yerlerin yönetiminin kendisi ve oğluna bırakılmasını yeniden talep etti⁴².

Merkez tarafından istekleri kabul edilmeyince Mehmet Ali Paşa Suriye'yi güç kullanarak ele geçirmeye karar verdi⁴³. Harekete geçen Mehmet Ali Paşa'nın ordusu kısa sürede Yafa, Gazze ve Hayfa'yı ele geçirdi. Mısır kuvvetleri üzerine gönderilen Osmanlı orduları her kademedede mağlup edildi ve Mısır ordusunun İstanbul yönündeki ilerleyişi devam etti. Bunun üzerine Padişah II. Mahmud Rusya'dan yardım istemek zorunda kaldı. Rusya'nın müdahil olması ile Mısır valisi ile Osmanlı Devleti arasındaki sorun uluslararası bir boyut kazandı⁴⁴.

Rusya'nın Karadeniz, Boğazlar ve bu vasıta ile de Akdeniz'deki emellerine ulaşmak için büyük bir fırsat yakalamış olması İngiltere'yi rahatsız etti. Diğer taraftan Mısır modernizasyonu konusunda rehberlik yapmaya devam eden Fransızlar, arabuluculuk yapmak için girişimde bulundular. 14 Mayıs 1833'de Mehmet Ali Paşa ile Osmanlı hükûmeti arasında Kütahya Anlaşması imzalandı. Bu anlaşma ile Mehmet Ali Paşa'ya Mısır ve Girit valiliklerine ek olarak Şam; İbrahim Paşa'ya da Cidde valiliğine ek olarak Adana valiliği verildi⁴⁵.

⁴⁰ Bu olayın tüm ayrıntıları, Osmanlı ve Mısır donanmasının kayıpları hakkında bkz: **Vak'anüvîs Ahmed Lütfî Efendi Tarihi**, C. I, YKY Yay., İstanbul 1999, s. 62–71.

⁴¹ Karal, **a.g.e.**, s. 128, Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 197.

⁴² Girit isyanını bastırması karşılığında vaat edilen yerler Girit ile Suriye ve Trablusşam'dır.

⁴³ Aslında Mehmet Ali Paşa Suriye'yi hâkimiyetine almayı çok önceden de istemekteydi. Hatta bu konuda pek çok kez işaretler vermişti. Diğer taraftan Mısır'daki Fransız Konsolosu Drovetti, daha 1811'de hükûmetine yazdığı mektupta bu durumdan söz etmişti. Şinasi Altundağ, **Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi 1831–1841**, TTK Yay., Ankara 1988, s. 30.

⁴⁴ Altundağ, **Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı**, s. 65 vd.

⁴⁵ Karal, **a.g.e.**, s. 131–136.

Ancak sorun bu anlaşmanın imzalanması ile son bulmadı zira Padişah II. Mahmud çok fazla ödün verdiğini, Mehmet Ali Paşa ise başarısının karşılığını alamadığını düşünmekteydi. Olayların gelişimi Mehmet Ali Paşa'nın bağımsızlığını ilan etmesine kadar ilerledi. Bunun üzerine Fransa saf dışı bırakılarak İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya ile Osmanlı Devleti arasında Mehmet Ali Paşa tehlikesine karşı mutabakata varıldı. İngiliz-Avusturya ortak donanması Suriye kıyılarını abluka ederken İngilizler Lübnan'a asker çıkardılar. Fransa'dan da yardım alamayacağını anlayan Mehmet Ali Paşa, Osmanlı donanmasını geri vermeye ve Suriye'den çekilip sadece Mısır'a yetinmeye razı oldu. Bu kez Osmanlı Devleti ve İngiltere, Mısır'ı Mehmet Ali Paşa'nın elinden almak istemişlerse de diğer devletler buna yanaşmadılar. Bunun üzerine İngiltere ve Osmanlı Devleti Fransa'nın da müdahil olacağı yeni bir savaşın alevlenmemesi için Mısır'ın Mehmet Ali Paşa'ya verilmesine razı oldular. Padişah Abdülmecid'in 13 Şubat 1841 tarihli fermanı Mısır meselesini belli bir formüle bağlamıştı. Buna göre, Mısır valiliği veraset yoluyla Mehmet Ali Paşa'nın büyük oğluna geçecek, sistem sonraki nesillerde de aynı şekilde devam ettirilecek ve bununla birlikte Mısır ordusu 18.000 kişiden fazla olmayacaktı. Mısır'da vergiler padişah adına toplanacak ve bu vergilerin dörtte biri Osmanlı hazinesine gönderilecekti. Ayrıca Gülhane Hattı-ı Hümayunu ile Osmanlı Devleti'nin imzaladığı bütün anlaşmalar Mısır'da da yürürlükte olacaktı⁴⁶.

4. Abbas, Said ve İsmail Paşalar Döneminde Mısır

Mehmet Ali Paşa'nın ölümünden sonra kısa süre valilik görevini İbrahim Paşa yürüttü ve ondan sonra sırasıyla Abbas, Said ve İsmail Paşalar valiliğe getirildi. Abbas Paşa'nın Mısır valiliği döneminde (1848–1854) ilk dikkat çeken nokta, Mehmet Ali Paşa döneminde hemen her alanda uygulanan Batılı medeniyetin getirilerinin Mısır için tatbik edilmesi çizgisinden uzaklaşılmasıydı⁴⁷. Ancak Abbas Paşa'nın ani ölümüyle ailenin en büyüğü olarak Mısır valiliğine Said Paşa getirildi. Said Paşa'nın valiliği döneminde ise

⁴⁶ Altındağ, **a.g.m.**, s. 573, Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 214–215.

⁴⁷ J. Oestrup, "Abbas I", **İA**, C. I, MEB Yay., Eskişehir 1997, s. 10.

Mısır'ın ilerleyen yıllarda en stratejik noktalarından birisi olacak Süveyş Kanalı⁴⁸ kazılmaya başlandı. Bu olay Mısır konusundaki niyetleri iyi bilinen İngiltere'nin, ülke üzerindeki etkisini daha da arttıracaktı. Diğer taraftan Abbas Paşa döneminde başlanan Kahire-İskenderiye demiryolunun ikmal edildiği Kahire- Süveyş demiryolu hattı da yaptırıldı⁴⁹. Said Paşa'nın ölümü üzerine Mehmet Ali Paşa'nın torunlarından İsmail Paşa Hıdîv oldu. Tahta geçtiğinde 32 yaşında olan İsmail Paşa'nın Batılı eğitim tarzı ile yetişmiş bir Mısır prensi olmasına rağmen uygulamalarında tam bir otokrat gibi davrandığı görüldü⁵⁰.

⁴⁸ Birinci Dünya Harbi'nde iki kez büyük sefer düzenlenmesine neden olan Süveyş Kanalı'nın açılması fikri ve bunun gerçekleşmesinin hikayesi oldukça uzundur. Öyle ki Napoléon'un Mısır'ı işgali esnasında askerî mühendisler Kızıldeniz ile Akdeniz arasında bir kanal açılması konusunda araştırmalara başlamış ve böylesi bir bağlantı için uygun bağlantıların izlerini bulmuşlardır. Bu yönde Mehmet Ali Paşa döneminde yapılan teklif M. Ali Paşa'nın modernizasyon çizgisinin aksine reddedilmişti. Aynı şekilde torunu Abbas Paşa'nın Hıdîvliği döneminde de İngilizlerin teklifi reddedilmesinin ardından Hıdîv olan Said Paşa'nın, gençlik yıllarından arkadaşı olan ve Süveyş Kanalı'nın açılmasına hararetle arzulayan Fransız konsolosluğu çalışanlarından Ferdinand de Lesseps bu konuda ön ayak olmuştur. Said Paşa Hıdîvliğe geldiğinde Fransa'da bulunan Lesseps eski arkadaşının Hıdîvliğe geldiğini duyar duymaz Mısır'a dönmüştü. Hemen Said Paşa'nın kapısını çalan Lesseps kanal meselesini gündeme getirmiş ve aralarında mutabakata varılmıştı. De Lesseps kanal fikrinde İngiltere ile anlaşmaya varmanın da Hıdîvin oluru almaya kadar önemli olduğunun bilincinde olarak hemen İngiliz Konsolosu Bruce'u ziyaret etmişti. Bu ziyaret esnasında Lesseps kendisini Hıdîv Said'in teknik danışmanı olarak tanıtmış ancak fikrini beyan etmemişti. Daha sonra Said Paşa tüm resmî temsilcileri çağırarak resmî olarak Süveyş Kanalı planını onlara duyurdu. Plan halka da Mayıs 1855'de duyuruldu ancak Osmanlı Sultanının onayından sonra projenin hayata geçirileceği bildirildi. İngiltere, Fransa'nın tüm bu planlarını Mısır üzerinde hâkimiyet kurmak olarak algılıyordu. Bu nedenle kabul etmek yanlısı değildi. Bu dönemde Rusya'ya karşı Osmanlı yanında birleşen müttefik devletlerden birisi olarak Fransa İngiltere'ye sert bir cevap vermedi. Bunun yerine de Lesseps İngiltere'ye Başbakan ile görüşmek üzere gitti. Görüşmede Başbakan Lord Palmerston kanal projesini kendilerinin ticari ve askerî açıdan istemediklerini böyle bir kanalın Fransa ile ilişkileri bozacağını düşündüklerini bildirmiştir. De Lesseps kanal projesi hakkında bir uluslararası komisyon kurmuş ancak İngiltere komisyona üye göndermeye yanaşmadı ancak üç İngiliz mühendis bağımsız olarak komisyona katılmıştır. Projenin sonuç raporuna göre kanal projesinin toplam maliyeti £6 milyondan fazlaydı. İngiliz Hükûmeti kanal projesine karşıyken birçok İngiliz işadama ve kabine üyesi projenin cazibesine kapılmışlardı. Bu arada komisyonun hazırladığı oldukça ayrıntılı imtiyaz maddelerine sonradan gizli bir madde yerleştirilmiştir. Buna göre Mısır Hükûmeti kanalın yapımında ihtiyaç duyulan işçiyi karşılayacaktı. Tüm karşı çıkış ve tereddütlere rağmen kanalın kazılmasına 1859'da başlandı ve tamamlanması tam on yıl sürdü. Kanalın resmî açılışı 1869'da gerçekleştirildi. Süveyş Kanalı'nın uluslararası statüsü ilk defa 1888 tarihli İstanbul Konvansiyonu ile tanımlandı. Bu anlaşmayı Büyük Britanya, Avusturya- Macaristan, Fransa, Almanya, Hollanda, İtalya, Rusya, İspanya ve Osmanlı Devleti imzalamıştı. Mısır resmî anlamda Osmanlı Devleti'nin bir eyaleti olduğu için kanalın tarafsızlığı ve uluslararası olması durumu bu tarihten evvel de zaman zaman hazırlanan fermanlarla tanınmıştı. 1882'de İngiliz kuvvetlerinin Mısır'ı işgalinden sonra da Hıdîviyyet makamı adına kanaldan geçişin kontrolünü fiili anlamda ele almışlarsa da hukukî anlamda bu hak Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nin dâhil olmasına kadar Osmanlı sultanının elinde kalmıştır. John Morlove, **Anglo-Egypt Relations 1800–1956**, Frank Cass and Company Ltd., London 1965, s. 61–79.

⁴⁹ Şinasi Altundağ, "Sa'id Paşa", **İA**, C. 10, MEB Yay., Eskişehir 1997, s. 86–88.

⁵⁰ Edward Dicey, **The Story of Khedivate**, Rivingtons, London 1902, s.51.

İsmail Paşa döneminde yaşanan gelişmeler Mısır'ın adım adım Batılı güçlerin (özellikle de İngiltere) vesayeti altına girmesi yönündeydi. Zaten İsmail Paşa'nın ilk uygulamaları da, bu süreç için zemin hazırlamıştır. Zira vali olduktan (1861) sonra âdet olduğu üzere huzura çıkmak için İstanbul'a giden İsmail Paşa özel yatını Sultan Abdülaziz'e hediye etmiş ve Sultanı Mısır'a davet etmişti. Sultan Abdülaziz'in Mısır'ı ziyareti esnasında tertiplenen muhteşem karşılama törenleri ve ziyafetlerin ardından İsmail Paşa göze girmeyi başarmış ve bunun karşılığında valiliği, babadan oğula geçen bir sistem haline getiren fermanı elde etmişti. Ayrıca Sudan vilayeti zımnen, Musavva ve Sevâkin kazaları da açık olarak Mısır idaresine bırakılmıştı⁵¹. Mısır'ın iç işlerinde daha fazla otonom bir yönetim tarzını benimseyen İsmail Paşa, halefi Abbas Paşa tarafından uygulamadan kaldırılan yahut ilgilenilmeyen bazı yönetim birimlerinde reforma gitmiş ve bazılarını da yeni kurmuştu. Köle ticaretini yasaklayan⁵² İsmail Paşa döneminde Mısır'ın dış borçları gelirlerine nazaran orantısız biçimde çoğaldı⁵³.

Çoğalan borçları kapatmak için ilkin Süveyş Kanalı'nın hıdîviyyete ve İsmail Paşa'ya ait olan %44'lük kısmı satıldı ve bu hisseler Fransa'nın haberi olmadan İngiltere'nin eline geçti. Ancak buradan elde edilen gelir, Batılı bir yazar tarafından tarif edildiği şekliyle İsmail Paşa'nın "*büyük projeler, büyük başarılar ve büyük masraflar*"⁵⁴ şeklinde ilerleyen açığını kapatmaya yeterli olmadı. Mısır'ın sürekli artan dış borcu ve buna karşılık Osmanlı merkezî idaresinin giderek zayıflaması, 1881'de İngiltere'nin işgal edilmesine varan sürecin önemli sebepleri arasındadır⁵⁵.

⁵¹ Atilla Çetin, "İsmail Paşa", **DİA**, C. 23, s. 117–118.

⁵² Bu konuda oldukça geniş tedbirler alınmıştır. Sudan bölgesinde köle ticareti yapan gruba karşı yürütülen bir seferi konu alan İngiliz kaşif ve kölelik karşıtı genel kumandanı, Paşa unvanına da haiz olan Samuel White Baker, tarafından yazılan eserde bunlar üzerine yapılan seferin ayrıntıları verilmektedir. Bkz: **Ismailia A Narrative of Expedition to Central Africa for the Supression of the Slave Trade**, Vol: I, II, Macmillan and Co, London 1874.

⁵³ Baron de Malortie, **Egypt: Native Rulers and Foreign Interference**, London 1883, s. 73–74.

⁵⁴ Baron de Malortie, **a.g.e.**, s. 54.

⁵⁵ Konunun gelişimi hakkında bkz: Süleyman Kızıltoprak, **Mısır'da İngiliz İşgali ve Osmanlı'nın Diploması Savaşı (1882-1887)**, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul 2010, s. 27-39.

5. Mısır'da İngiliz İşgali Dönemi

Mısır'ın İngiltere tarafından işgalinin tek bir sebepten kaynaklandığını düşünmek yanlıştır. Bazıları tarafından “*müsrif*” bazıları tarafından “*muhteşem*” şeklinde betimlenen⁵⁶ İsmail Paşa'nın Avrupa devletleri ve Sadrazam Tunuslu Hayreddin Paşa'nın baskıları ile 26 Haziran 1879'da Padişah II. Abdülhamid tarafından azledilmesine kadar geçen süreçte attığı adımlar, Mısır'ın özellikle İngiltere'nin tahakkümü altına girmesine yol açmıştı. Bu süreçte kötü yönetilen ekonomi nedeniyle giderek artan Mısır borçlarının ödenemeyecek bir hale gelmesiyle 1876 Mayıs'ında alacaklı Avrupalı devletlerin temsilcilerinden oluşan Duyun-ı Umumiye Sandığı kurulmuştu⁵⁷. Bu sandığın kurulmasından sonra da düzenli ilerlemeyen borç ödemeleri nedeniyle Avrupalı devletler, Hıdîv İsmail'in Hıdîvlikten alınması konusunda Osmanlı Devleti nezdinde girişimde bulunmuştu. Neticede Hıdîv İsmail Paşa Hıdîvlikten ıskat edilmiş ve yerine Tefvik Paşa Hıdîv ilan edilmişti. İtalya'daki konağından getirilerek Hıdîv ilan edilen Tefvik Paşa ile birlikte Mısır'ın Osmanlı'ya bağlı idarecileri olan Hıdîvlerin ülkedeki nüfuz ve yetkileri de oldukça azalmıştı. Bu atamanın gerçekleşmesinde önemli rol oynayan İngiltere ve Fransa, Mısır'ı perde arkasından yönetme konusundaki emellerine ulaşmışlardı. Zira bundan sonra Hıdîvler sembolik birer idareciye dönüşmüşlerdi⁵⁸.

İngiltere ve Fransa'nın isteğiyle Hıdîvliğe getirilen Tefvik Paşa döneminde, Mısır'da önemli gelişmeler yaşandı. Bu dönemde ülkeye gelen Cemaleddin Afgani'nin başını çektiği grup, İngiltere ve Hıdîv karşıtı propaganda yapmaktaydı⁵⁹. Ülkede milliyetçi yükselişin oluşmasında gittikçe

⁵⁶ Afaf Lutfi al- Sayyid, **Egypt and Cromer**, John Murray, London 1968, s.1.

⁵⁷ Çetin, **a.g.m.**, s. 117.

⁵⁸ Kızıltoprak, **a.g.e.**, s.37.

⁵⁹ Yaratılışı itibariyle siyasete meyyal olan Afgani, Mısır'da giderek artan yabancı müdahalesini mensubu olduğu Mason cemiyetinin İskoç locasında da sürdürdü. Afgani Mısır'daki yabancı tahakkümüne, Çerkez asıllılar ile yerli ahali arasında, yerli ahali aleyhine olan kayırmalara karşı bazı adımlar atmaya çalışmıştı. Ancak Afgani ve takipçilerinin sözleri, konuşmaları ve neşriyatları ki bunların hepsi İngiltere'nin varlığına karşıydı, Afgani'nin Mısır'dan uzaklaştırılmasına neden olacak gelişmeleri başlatmıştır. Dönemin İngiliz elçisi Mason locasına gönderdiği elçileri vasıtasıyla Afgani hakkında sürekli bilgi topluyor ve Hıdîvi Afgani konusunda uyarıyordu. Bu gelişmeler karşısında Afgani Mısır'dan Hindistan'a gitmek üzere ayrılmak zorunda kaldı. Muhammed Mahzumî Paşa, **Cemaleddin Afgani'nin Hatıraları**, (Ter. Adem Yerinde), Klasik Yay., İstanbul 2006, s.16–26.

artan İngiliz ve Fransız tahakkümü oldukça etkiliydi. Mısır ekonomisi İngiliz ve Fransızların oluşturdukları Dual Control (İkili Yönetim) tarafından denetleniyordu. 1879'da oluşturulan bu sistemle gelirler İngiltere'nin atadığı, giderler ise Fransa'nın atadığı bir genel koordinatör tarafından denetlenecekti⁶⁰. Bu gelişmeler Mısır'da geniş halk kitlelerinin tepkisini çekiyor ve sözü edilen milliyetçi duyguların yükselmesine neden oluyordu⁶¹.

Bu arada Mısır ordusunun üst düzey subaylarına karşı başlayan Arabî (Urabî) Ayaklanması⁶² milliyetçi bir direnişe dönüşmüştü. Tutuklanmaları Mısır Harbiye Nâzırı tarafından emredilen aralarında Arabî Paşa'nın da bulunduğu subayların komutasındaki alaylar ayaklanarak komutanlarını serbest bıraktılar. Ayrıca albayların Harbiye Nâzirinin serbest bırakılması isteği de Hıdîv Tevfik Paşa tarafından mecburen kabul edildi. Harbiye Nezâretine milliyetçi kanadın önemli isimlerinden Mahmud Sami Barudî getirildi⁶³.

Mısır'da sayıları giderek artan milliyetçi Vatan Partisi taraftarları üniversiteler ve basının da desteğini arkalarına alarak yükselişe geçmişti. Partinin öncelikli hedefi ekonomik ve sosyal sorunların çözümüydü. Ancak İngiltere'nin ılımlı Gladstone Hükûmeti'nin aksine, özellikle Fransa, Mısır'da yükselişte olan milliyetçi dalganın önüne geçilmesini istiyordu. Bu nedenle 7 Ocak 1882'de İngiltere ve Fransa ortaklaşa yayınladıkları "*Gambetta Notası*" ile Vatan Partisi taraftarlarını uyardılar. Bu notada Mısır'daki olaylar

⁶⁰ Al-Sayyid, **Egypt and Cromer**, s. 167; Bu sistemin kurulması ile Lord Cromer İngiliz müfettişi olarak atanmıştı.

⁶¹ Bu dönemde ortaya çıkan Mısırlı milliyetçilerin önde gelenleri ve onların görüşleri hakkında pek çok çalışma yapılmıştır. Bu konuda bkz: George Antonius, **The Arab Awakening**, Kegal Paul International, London and New York 2000. (Antonius'un eseri ilk olarak 1938'de basılmıştır ve Arap milliyetçi hareketleri üzerine yazılmış ilk eserdir.). Albert Hourani, **Çağdaş Arap Düşüncesi**, İnsan Yay., İstanbul 2000, II. Abdülhamid döneminde Türk-Arap ilişkilerinin genel seyri ve II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ortaya çıkan Arap cemiyet ve partileri hakkında bkz: Zekeriya Kurşun, **Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri**, İrfan Yay., İstanbul 1992.

⁶² İsyanın ortaya çıkışı şu şekilde olmuştur: Dönemin Mısır Harbiye Nâzırı Çerkez Osman Rıfkı Paşa, hemşerilerini tutmakta ve yabancılara karşı kötü davranmaktaydı. Bunun üzerine aralarında Arabî Paşa'nın da bulunduğu bazı subaylar Nâzırlar Heyeti Başkanına durumu bildiren bir istidaname yazdılar. Bunun üzerine tevkif edilen subaylar bir süredir patlama noktasında olan sosyal gerilimin fitilini ateşledi. İbrahim Muhammed is-Sanafiri, **Osmanlı-Mısır İlişkileri 1863-1882**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1993, s.135-136.

⁶³ Süleyman Kani İrtem, **Osmanlı Devleti'nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi**, (Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul 1999, s. 59.

durulmazsa güç kullanılabileceği tehdidinde bulunuluyordu. Bu tehdit, Vatanistler ile Hıdîv arasındaki ayrışmanın unutulmasına ve İngiltere-Fransa'ya karşı işbirliği yapılması gerekliliğinin göz önüne alınmasına neden oldu. Böylece Vatanistlerin liderlerinden Mahmud Sami Barudî Paşa, Nâzırlar Heyetinin başına getirildi. Ancak Vatanistler ellerine geçen bu fırsatı iyi değerlendirip, Avrupa Devletleri ve Osmanlı Devleti ile ilişki kuramadılar. Bir süre sonra İngiltere ve Fransa Mahmud Barudî Paşa'nın görevden alınması için Hıdîv üzerinde baskı yapmaya başladılar. Hıdîv ret cevabı verince, konsoloslara taleplerini doğrudan Mahmud Barudî Paşa'ya ilettiler. Barudî Paşa ise Mısır'ın içişlerine yabancılar tarafından müdahale edilemeyeceğini bildirdi⁶⁴. Mısır'daki sorunun çözümü için II. Abdülhamid Derviş Paşa'yı atadı. Derviş Paşa ve beraberindeki heyet Mısır'da kaldığı süre içerisinde hem Vatanistlerin hem de Hıdîvin davranışlarını sorgulamaya çalıştı. Aynı zamanda İngiliz ve Fransızlar özellikle İskenderiye'deki vatandaşlarını gemilere nakletmek için teşvik ediyordu. Bu durum, İskenderiye açıklarında demirlenmiş olan İngiliz-Fransız donanması tarafından bir müdahale gerçekleştirileceği kaygısını artırıyordu. Aslında bunlar, İngiltere'nin planladığı askerî müdahalenin ön hazırlıkları mahiyetindeydi. Öte yandan İngiliz amirali tarafından verilen ültimatın, Hıdîv ile Derviş Paşa'nın görüş birliğindeki Nâzırlar Heyeti toplantısında reddedildi. Bunun üzerine 11 Temmuz günü başlayan bombardımanın neticesinde İngiliz donanması İskenderiye istihkâmlarını tamamen tahrip etti⁶⁵. Ertesi gün Derviş Paşa ve Hıdîvin huzurunda toplanan Mısır Nâzırlar Heyeti gönlere çekilen beyaz bayrakla teslim olunmasını kararlaştırdı. Bu arada asker toplayarak direnişe devam etmeyi düşünen Arabî Paşa, ilkin Hıdîvin sarayını kuşatmışsa da sonra geri çekildi. Diğer yandan Mısır'ın İngiltere tarafından işgal edildiği günlerde İstanbul'da devam etmekte olan İstanbul Konferansı'na Bâb-ı Âli katılmıyordu. Mısır'ın işgalinden sonra sadarete Sait Paşa'nın getirilmesi ve Sadrazamın da tavsiyesiyle konferans, Osmanlı Hâriciyye Nâzırı başkanlığında toplanmaya devam etti. Konferansta alınan kararları

⁶⁴ Kızıltoprak, a.g.e., s. 44.

⁶⁵ Kızıltoprak, a.g.e., s. 53-87.

imzalamayı reddeden Sultan, Mısır'da geniş bir halk kitlesinin sempatisini kazanan Harbiye Nâzırı Arabî Paşa'yı asi ilan etti ve görevden aldı. Ancak s-Sultanın hem Mısır'a asker sevk etmemesi hem de Arabî Paşa'yı asi ilan etmesi, Mısır'da İngiltere'nin işini kolaylaştırdı⁶⁶. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumaktan yana olan politikasının sonu anlamına gelen bu işgalde Avrupalı devletler ve Rusya arasında değişen dengeler etkili olmuştu. Ayrıca bu işgal, ilerleyen dönemlerde Osmanlı Devleti eksenli İngiliz-Alman mücadelesinin giderek büyümesine neden olacaktı⁶⁷.

Diğer taraftan İngiltere, Mısır'da Osmanlı hâkimiyetini ortadan kaldıracak bir uygulamaya gitmedi. Her ne kadar İngiltere, Mısır'daki varlığını geçici olarak görmese de, bir protektora ya da ilhak ilanının Avrupa tarafından desteklenmeyeceği ve hatta İngiliz kamuoyunda bile aynı ölçüde muhalefet edileceğinden, böyle bir adımın gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığını farkındaydı. Mısır'da İngiliz Hükûmeti karşısında iki seçenek vardı; birincisi Mısır'ın tahliye ikincisi ise reformdu⁶⁸. Aslında Cromer'in adına reform dediği seçenek, İngiltere'nin Mısır'daki varlığını hem uluslararası arenada hem de İngiltere ana karasında hoş göstermek için ortaya koyduğu bir politikaydı. Bu yönetim biçimine sonradan Örtülü Protektora denilecekti⁶⁹. İstanbul Konferansı'nda görevli olan Lord Dufferin konferansın sona ermesinden sonra Mısır'da görevlendirildi. Lord Dufferin'in hazırladığı reform paketi, Mısır'daki idarenin yavaş yavaş İngiliz kontrolüne geçmesini sağlayacak altyapıyı oluşturuyordu⁷⁰.

Bundan sonra Osmanlı Devleti'nin Mısır'ın tahliyesi için çeşitli girişimleri oldu. 1883 yılında özellikle Sadrazam Said Paşa'nın teşvikiyle Padişah II. Abdülhamid Londra'ya, Mısır'ın tahliyesini görüşmek üzere bir

⁶⁶ Sanafiri, **a.g.e.**, s. 144–151.

⁶⁷ H. Bayram Soy, **Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi 1890–1914**, Phoenix Yay., Ankara 2004, s. 89.

⁶⁸ Cromer, **a.g.e.**, s. 332–333.

⁶⁹ Mustafa Gençoğlu, **İngiliz Hâkimiyetinde Mısır (1882–1914)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1997, s. 60.

⁷⁰ Kızıltoprak, **a.g.e.**, s. 179; Dufferin raporunda Mısır Hükûmeti'ne İngiliz danışmanlar tarafından destek verilmesi yanında yürürlüğe giren Meclisler ile Hıdîv ve hükûmetin uygulamaları denetlenecekti. Raporu değerlendiren bir yazar bunu "*Dufferin'in raporu tam anlamıyla bir kandırmacaydı*" şeklinde tarif etmektedir. Al-Sayyid, **a.g.e.**, s. 33.

temsilci gönderilmesine karar verdi. Bu özel temsilcinin kim olacağı konusundaki müzakerelerden sonra, İngiliz taraftarı olarak bilinen Hasan Fehmi Paşa'nın gönderilmesi uygun görüldü. Hasan Fehmi Paşa, Londra'da yaptığı görüşmelerde Mısır'ın tahliyesine dair kesin bir tarih alamadı. Ancak Mısır'ın borçlanmasının padişah fermanı ile gerçekleşebileceğine dair kararları kabul ettirdi. İngiltere'nin Sudan'daki Mehdi İsyanı'nı bastırmak konusunda yetersiz kalması, bununla birlikte Almanya ve İngiltere'nin Mısır'dan askelerini çekerek Osmanlı Devleti'ne destek vereceklerini belirtmeleri dengeleri değiştirecek nitelikteydi. Ancak Hasan Fehmi Paşa'nın Londra'da yürüttüğü görüşmelerde Boğazların statüsüyle ilgili İngiltere lehine bir ödün verilmesinden endişe eden Rusya, Osmanlı Devleti'nden Paşa'yı geri çağırmasını istedi. İngiltere ile Rusya'nın bir savaşa tutuşacağı beklentisi İngiliz kamuoyunu bir süre meşgul etti. Ancak sonuç itibariyle Hasan Fehmi Paşa, Mısır'ın tahliyesini bir takvime bağlamak konusunda kendisine verilen göreve dair netice alamadı⁷¹.

Mısır'daki varlığını "geçici" olarak tarif eden İngiltere, istifa eden Sait Paşa'nın yerine Reisi Nüzzarlığa Bugos Nubar Paşa'yı getirtti. Nubar Paşa, ülkede sayıları gittikçe artan İngiliz danışmanların, özellikle Adliye ve Dâhiliye Nezâretlerine nüfuz etmesini istemiyordu. Lord Cromer bu yönde uzun süre muhalif tutumunu sürdüren Nubar Paşa'yı 1888'de görevden aldırarak saf dışı bıraktı⁷². Onun ardından sadarete getirilen Riaz Paşa da Lord Cromer'in adliyeye bir İngiliz danışman atmasına izin verilmemesi için uzun süre direnmesine rağmen, söz konusu öneri kabul edilince istifa etti⁷³.

Cromer, Mısır'ın içişleri yönetiminin İngiltere'nin kontrolüne geçmesi için gerekli adımları atarken, bir taraftan da Mısır'ın işgalinden dolayı uluslararası arenada yalnızlığa itilen ülkesinin Mısır'daki varlığını meşru bir zemine oturtmak için çaba sarf ediyordu. Bu bağlamda Mısır sorununu çözmekle görevli Drummond Wolf, Ağustos 1885'de İstanbul'a gönderildi. Wolf'un İstanbul görüşmelerindeki amacı Osmanlı Devleti ve Fransa'nın Mısır

⁷¹ Kızıltoprak, a.g.e., s. 139-170.

⁷² Gençoğlu, a.g.e., s. 65-70.

⁷³ M.W. Daly, "The British occupation 1882-1922", **The Cambridge History of Egypt**, Vol. II, (Ed. M.W.Daly, Cambridge University Press 1998, s. 240.

konusundaki itirazlarını azaltmaktı. Bu amaçla İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin Mısır'daki egemenlik haklarını kabul ettiğini beyan ederek ilk adımı attı. Wolf ile görüşmeleri yürüten Osmanlı tarafının amacı ise İngiltere'yi Mısır'ı boşaltmak konusunda bir takvime bağlamaktı. Ancak Wolf, İngiliz Başbakanı Salisbury'den aldığı talimat gereği böyle bir takvim belirlemeye yanaşmıyordu. Neticede 24 Ekim 1885'de iki tarafın da Mısır'a birer yüksek komiser göndermeleri ve bu komiserlerin Mısır ordusunu, idaresini reforme etmeleri ve *"münasip bir zamanda"* İngiltere'nin Mısır'ı boşaltmasını kararlaştıran ilkesel bir anlaşma imzalandı⁷⁴. Bu mukavelenin imzalanmasından sonra Osmanlı Devleti Yüksek Komiser olarak Gazi Ahmet Muhtar Paşa'yı Mısır'a atadı⁷⁵. Aynı şekilde Mısır'da müzakereleri sürdürmekle görevli olan İngiliz Komiseri Wolf ile müzakereler sürecinde, her iki tarafta Mısır üzerinde ülkelerinin kontrollerini arttırmaya yönelik adımlar atmaya çalıştı. Bu şekilde bir yıl süren müzakerelerden sonuç alınamayınca İngiliz Hükûmeti Wolf'un görevine son verdi. Buna karşılık Osmanlı Devleti'de resmîyette Muhtar Paşa'nın da görevine son verilmişse de sivil olarak Muhtar Paşa ve heyeti Mısır'da kalmaya devam etti. Ahmet Muhtar Paşa, Mısır'ın içinde bulunduğu idarî, malî, sosyal ve kültürel durumu merkeze verdiği raporlarda irdemiştir, İngilizlerin adım adım Mısır'ı ele geçirdiklerine de tanık olmuştur⁷⁶.

Mısır'daki işgal kuvvetleriyle genel olarak uyumlu ilişkiler içerisinde olan Hıdîv Tefvik Paşa'nın 1892'de vefat etmesi üzerine yerine oğlu II. Abbas Hilmi Hıdîv oldu. Ayrıca Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hıdîve müsteşar-ı has olarak tayin edildi⁷⁷. Bu dönemde Mısır'da milliyetçi hareket yeniden yükselişe geçti. Bununla birlikte Mısır'da varlığını giderek sağlamlaştıran İngiltere menfaat sahasına Sudan'ı da eklemeyi düşündü⁷⁸. Mısır'ın işgalinin

⁷⁴ Kızıltoprak, a.g.e., s. 193-194.

⁷⁵ Rifat Uçarol, **Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Askerî ve Siyasî Hayatı**, İstanbul 1973, s. 157-158.

⁷⁶ Emine Altunay Şam, "İngilizlerin Mısır'a Yerleşmesi ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Raporu", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S: 147, İstanbul, Aralık 2003, ss. 117-129.

⁷⁷ Görgün, a.g.m., s. 570.

⁷⁸ Sudan'da İngilizlere karşı hoşnutsuzluğun artmasında ve mehdi isyanının ortaya çıkmasında İngilizlerin Sudan'da esir ticaretini yasaklamaya yönelik girişimleri etkili olmuştur. Bu bölgede zuhur eden hareketin lideri Muhammed Ahmed b. Abdullah'dır. Kasım 1883'de İngiliz Hicks Paşa komutasındaki Mısır ordusunu mağlup etmişlerdir; Veysel Akdoğan, **Sudan Mehdî'sinin İsyânına**

ilk yıllarında Mısır ve İngiliz kamuoyu bu durumun Mısır'ın idarî ve ekonomik sorunlarının çözüme kavuşturulması için olumlu bir hareket olabileceğini düşünmüştü. Geçici olduğuna inanılan işgalin ardından geçen on yılda bazı adımlar atılmışsa da Mısır ekonomisi hâlâ düzelmemiş ve reformlar da yavaşlamıştı. Bu durumdan hoşnut olmayan geniş kitleleri Hıdîv Abbas Hilmi Paşa, İngilizlere karşı cesaretlendiriyordu. Diğer taraftan Mısır'da ortaya çıkmaya başlayan eğitilmiş entelektüeller ülkede sayıları gittikçe artan İngiliz görevlilerin (mesela 1896'da 286 İngiliz görevlisi varken 1906'da bu sayı 662'ye yükselmişti) varlığından ve giderek çoğalmakta olmalarından şikâyetçiydi. Bu sınıf, eski kuşak Mısırlı yöneticilerin İngilizlerin kılavuzluğuna duyduğu ihtiyacı anlayışla karşılıyor ancak artık yönetimi bu yeni nesil Mısırlıların devralabileceklerini düşünüyorlardı⁷⁹.

Dâir Bazı Osmanlı Vesikaları (1881–1885), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993. 1885 yılında ölen Mehdinin yerine Abdullah b. Muhammed et-Teâyişî geçti. Ancak 1889'da Tuşki'de İngiliz- Mısır ortak kuvvetlerine yenildi. Bu yenilgi, hareketin dönüm noktası oldu. Öyle ki, bu mağlubiyetin ardından sarsılan güce, İngiliz-Mısır kuvvetlerinin başlattığı ileri harekâta alınan yeni yenilgiler eklendi. Ancak ilkin 1896'da bütün Sudan'ı ele geçirmek için İngiliz-Mısır kuvvetlerinin başlattığı askerî hareket karşısında Mehdi kuvvetlerinin direnci 1899'da alınan yenilgiyle tamamen dağılmış ve Mehdi Devleti ortadan kalkmıştır; Rıza Kurtuluş, "Afrika- Afrika'da Başlıca İslamî Cihad ve Direniş Hareketleri", **DİA**, C. I, s. 427.

⁷⁹ Al Sayyid, **a.g.e.**, s. 137–139.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ARİFESİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN MİSİR İLE İLGİLİ SİYASÎ VE ASKERÎ NÜFUZ MÜCADELELERİ

A. MİSİR'A YÖNELİK NİYETLER VE SİYASÎ GELİŞMELER

1- Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesinden Evvel Mısır'a Yönelik Niyetleri ve İngiltere

Diplomatik ilişkilerin İngiltere, Fransa ve Rusya'nın içinde bulunduğu İtilaf güçleri ile devam ettiği günlerde Osmanlı yönetim birimlerinde Osmanlı Hükûmeti'nin Avrupa'da devam eden savaş karşısındaki duruşunun ne olacağı tartışılıyordu. Bu dönemde Mısır'ın durumunun ne olacağı ve buradaki yerel Mısır güçlerinin nasıl bir tavır takınacağı belirsizliğini koruyordu. Ayrıca 1914 yazında İstanbul'a gelmiş olan Hıdîv Abbas Hilmi Paşa'nın İngiltere ve Osmanlı Devleti karşısında nasıl bir yön izleyeceği kesin değildi. Zira savaşın Batıda patlak vermesi üzerine Mısır, Almanya'ya savaş ilan eden devletler arasına katılmıştı. Olayların seyri, yani Osmanlı Devleti ile Almanya arasında bir ittifak anlaşmasının imzalanması ve öncesinde Osmanlı Hükûmeti'nin defalarca ve çeşitli vesilelerle giriştiği ittifak çabalarının İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından reddedilmesi Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında er-geç savaşa gireceğini gösteriyordu. Eğer Osmanlı Devleti, Almanya yanında savaşa girerse hangi bölgeler saldırı hedefi olurdu? Bu soru, savaşta Mısır'ı mutlaka elinde tutması gereken İngiltere için önemliydi. Zira hükûmranlık hakları kademeli olarak azaltılan Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi durumunda, Mısır'a karşı kaygısız kalmayacağı aşikârdı. İşte bu amaçla daha Osmanlı Devleti savaşa girmeden Mısır'ın durumu ve Türklerin buraya bir saldırı ihtimalleri İngiliz makamlarınca değerlendiriliyordu. Bu konuda İstanbul Büyükelçisi Sir⁸⁰ Mallet'ten bilgi

⁸⁰ İngiliz yöneticilerinden bazılarına verilen bu gibi unvanlar yahut Mr. Mrs. gibi ön sıfatlar kişinin ilk kez adının geçtiği yerde kullanılacak ve çalışmanın geri kalan kısmında akıcılığın bozulmaması için bu ve buna benzer unvanlar tekrarlanmayacaktır.

alınmakta ve yine Türk makamlarına telkin etmesi istenilen konular ona bildirilmekteydi. Dışişleri Bakanlığı ile İstanbul Elçisi Mallet arasında bu konuyla ilgili uzun yazışmalar yapılmakta ve durum tetkik edilmekteydi. Diğer yandan Mısır'ın statüsü konusunda Osmanlı Hükûmeti'nin tarafsızlığını koruması karşılığında, teskin edici sözler verilmeye devam ediliyordu. Öyle ki Mısır'ın, İngiltere tarafından ilhakının planlandığı şeklindeki duyumların doğru olmadığı, İstanbul'un tarafsız kalması durumunda Mısır'ın statüsünde herhangi bir değişiklik yapılmayacağına Türk devlet adamlarının inandırılması için İngiliz elçisi aracılığıyla çaba sarf ediliyordu⁸¹. Bu amaçla İngiltere'nin İstanbul Konsolosu, Mr. Beaumont, Sadrazam⁸² Said Halim Paşa⁸³ ile görüşmüş ve Sadrazamın tarafsızlığın bozulmasını işaret edecek bir şey söylemediğini bildirmişti⁸⁴. İngiliz yetkililer tarafsızlık konusunda Türk devlet adamlarını temin etmek için çaba sarf ediyorlardı. Ancak Almanya'nın Osmanlı Devleti'ni yanında görmek için duyduğu aciliyet kadar, tarafsız kalma şansı olmadığını bilen ve şartların değerlendirilmesinin getireceği büyük avantajları düşünen Enver Paşa ve çevresindekilerin Almanya yanında savaşa girmek yönündeki temayülleri, bu çabaların sonuçsuz kalmasında etkili oldu. Osmanlı Devleti'nin resmen savaşa girmesiyle artık Mısır eksenli politika özellikle İngiltere için askerî mücadelenin öncelikli konularından biri haline geldi.

Diğer taraftan henüz tarafsızlığını koruyan İstanbul'un 1914 yazında konuğu olan Mısır Hıdîvi'nin durumu, savaş öncesi siyasî gelişmeler

⁸¹ **The National Archives**, Kew- Londra/ İngiltere (Bundan sonra TNA), Foreign Office, (Bundan sonra FO) 371/1970, 36711/342, 7 Ağustos 1914, Edward Grey'den Mallet'e.

⁸² Said Halim Paşa Mahmut Şevket Paşa kabinesine Şuray-ı Devlet reisi olarak girmiş (25 Ocak 1913) üç gün sonra da Hâriciyye Nâzırlığına tayin edilmişti. Mahmut Şevket Paşa üç gün sonra öldürülünce Said Halim Paşa'ya vezirlik rütbesi verilerek sadaret kaymakamlığına getirildi. Said Halim Paşa Hâriciyye Nâzırlığını da üzerine alarak hükûmeti 17 Haziran 1913'te kurdu. Hâriciyye Nâzırlığı'ndan 15 Ekim 1915'de istifa etmesiyle yerine Halil (Menteşe) Bey getirildi. Talat Paşa ile aralarındaki soğukluk Sadareten de 3 Şubat 917'de ayrılmasına neden olmuştu. Hanefî Bostan, "Said Halim Paşa", **DİA**, C. 35, İstanbul 2008, s. 557.

⁸³ Said Halim Paşa İngiltere'nin özellikle savaş arifesinde Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığı temin etmek için sık sık müzakerelerde bulunduğu isimdi. Onun özellikle Hıdîv Abbas Hilmi Paşa'nın ilerleyen süreçte İstanbul'dan ayrılmasında da oldukça etkili olduğu anlaşılmaktadır. Zira Said Halim Paşa'da Mısırlı'ydı. Babası vezirlerden Halim Paşa dedesi ise Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dır. Said Halim Paşa, **Buhranlarımız**, (Haz. Ertuğrul Düzdağ), Tercüman 1001 Temel Eser, byy, bty, s. 11.

⁸⁴ **TNA**, FO, 371/1970, 37807/507, 10 Ağustos 1914, Beaumont'tan Edward Grey'e.

içerisinde Londra-Kahire ve İstanbul arasında sıkı bir haberleşme ve mücadelenin konusu olarak göze çarpıyordu.

2- Tarafsız Osmanlı Başkentindeki Mısır Hıdıvi ve Mısır Politikasındaki Yeri

Babası Tefik Paşa'nın 1892'de vefatının ardından en büyük oğlu olarak Hıdıvliğe getirilen Abbas Hilmi Paşa harbin başlamasına kadar geçen sürede İngiliz yönetimi ile değişken bir siyaset izledi. Cromer, onunla ilgili kaleme aldığı kitapta Abbas Hilmi'ye karşı kin duymamakla birlikte, Kahire'deki hiçbir İngiliz yetkiliye karşı asla samimi olmadığını bildiğini, yazmaktadır⁸⁵. Cromer'den sonraki dönemde İngiltere'nin Mısır'a atadığı Eldon Gorst döneminde nispeten uyumlu olan ilişkiler⁸⁶ 1911'de Kitchener'in Kahire Yüksek Komiserliği⁸⁷ne atanmasıyla gerilmişti. Bu bozulma Hıdıv ile İngiltere arasında oldukça inişli çıkışlı bir seyirde devam edecek ilişkilerde kendisinin İngiltere tarafından gözden çıkarıldığının ilk işaretiydi. Zira İstanbul ile işbirliği yaptığı iddiası İngilizler nezdinde Abbas Hilmi Paşa'nın gözden düşmesine neden olmuştu. Dünya Harbi'nin başladığı dönemde İstanbul'da olan Abbas Hilmi Paşa'nın yokluğu, Mısır'daki İngiliz yetkililerin işini kolaylaştırıcaksa da Osmanlı Devleti'nin duruşunun belirsiz olması, Hıdıv için savaş başladığında nasıl bir tavır alınması gerektiği konusunu gündeme getirmişti. Hıdıvin geçmişte İngiliz yetkililerle olan samimiyeti, tam anlamıyla Türk idarecilerle arasında bir köprü kurmaya engel olmuştu. Hıdıv Abbas Hilmi Paşa anılarında, Mayıs 1914'te geldiği İstanbul'dan Mısır'a dönüşünün Kahire'deki Yüksek Komiser Kitchener tarafından istenmediğini kendisinin

⁸⁵ The Earl of Cromer, [Evelyn Baring], **Abbas II**, Londra 1915, s. 89.

⁸⁶ Gorst'un İngiliz Yüksek Komiseri olarak Mısır'da bulunduğu dönemde 39 yaşında aniden ölen Hıdıv Tefik'in yerine gelen oğlu Abbas Hilmi henüz 18 yaşındaydı. Babasının aksine enerjik ve dışa dönük yapısıyla büyükbabası İsmail'e benzetiliyordu. Abbas Hilmi Paşa ile İngiltere arasındaki bir takım sorunlar Hıdıvliğin ilk dönemlerinde de yaşanmıştır. Ancak bu sorunlar daha gündelik meseleler çevresindeydi. Bu meselelere dair çeşitli örnekler için bkz: Achie Hunter, **Power and Passion in Egypt**, L.B Tauris&Co Ltd., London, New York 2007, s. 47-52.

⁸⁷ İngilizcesi *High Commissioner* olan bu görevli İngiltere'nin Mısır'daki en üst düzey temsilcisidir. Herbert Kitchener'in savaş bakanı olmasından sonra Milne Cheetham bu görevi 1914 Aralığından McMahon'un Mısır'a gelişine kadar vekili olarak yürütmüştür. Daha sonra bu görevi Ocak 1917'e kadar Reginald Wingate sürdürmüştür. Bu tarihten sonra görevi ünlü İngiliz komutan Viscount Allenby devralmıştır.

çok iyi bildiğini yazmaktadır. Ayrıca İstanbul'da uğradığı silahlı saldırıdan⁸⁸ hemen sonra Kahire'deki resmî İngiliz kaynaklarından Mısır'a dönmesinin yasaklandığı yönünde bir haberin kendisine ulaştığını da eklemektedir⁸⁹.

İngiltere tarafından her ne kadar Osmanlı Hükûmeti'nin tarafsız kalması durumunda Mısır'ın statüsü konusunda değişiklik olmayacağı bildirilmekteyse de, Mısır'ın ve Hıdîvin durumu uzun uzun düşünülmüyordu. Bu bağlamda İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisinden Londra'nın istediği çalışmalardan biri de, savaş başladığında İstanbul'da olan Hıdîv Abbas Hilmi'nin İstanbul'da kalmasını temin etmek ya da ne surette olursa olsun Mısır'a dönmesini engellemektir. Bu konuda yürütülen çalışmalar İngiltere'nin İstanbul büyükelçiliği ile Dışişleri Bakanlığı arasında uzun yazışmalara konu olmuştu. Hıdîv savaşın başlamasından İstanbul'dan ayrılacağı Aralık 1914'e kadar, hem Osmanlı Devleti'nin hem de İngilizlerin sıkı baskısı altında tutulacaktı.

Daha 15 Ağustos 1914 tarihli telgrafında Dışişleri Bakanı Grey, Konsolos Beaumont'a, Hıdîve İstanbul'da kalması için gerekli tüm telkinleri yapmasını istiyordu⁹⁰. Ağustos ortalarında Mısır'daki vekiline (Hüseyin Rüşdü Paşa) gönderdiği habere göre Hıdîv, şimdilik Mısır'a dönmeyi düşünmüyordu. Oysaki Abbas Hilmi Paşa'nın İstanbul'da kalma kararı Hıdîv vekili tarafından Halife yararına çalışabileceği çekincesiyle tedirginlikle karşılanmıştı⁹¹. Ancak Hıdîv vekilinin bu endişesi İstanbul'daki İngiliz elçiliği tarafından doğrulanmamaktaydı. Zira Hıdîvin kendileriyle oldukça uyumlu bir görünümde olduğunu ve İstanbul'da önerilen şekilde kalmaya hazır olduğunu söylediği bildirilmekteydi. Ayrıca Abbas Hilmi'nin Türk siyasî güçleri ile arasının pek de iyi olmadığı ve savaş vukuunda İstanbul'da kalmak için durumunun zora gireceği de İstanbul Büyükelçisi Mallet tarafından yazılmaktaydı. Mallet İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda Hıdîve tavsiyeler vermeye hazır olduğu anlaşılan Mısır Evkaf Bakanı Muhip Paşa vasıtasıyla Hıdîve telkinde

⁸⁸ "Hıdîv Hazretleri'ne Suikast", **İkdam**, 13 Temmuz 1330 (26 Temmuz 1914).

⁸⁹ **The Last Khedive of Egypt, Memoirs of Abbas Hilmi II**, Translated and Edited by Amira Sonbol, Ithaca Press, London 1998, s. 281.

⁹⁰ **TNA**, FO, 371/1970, 39210/100, 15 Ağustos 1914, Cheetham'dan Edward Grey'e.

⁹¹ **TNA**, FO, 371/1970, 39780/96, 16 Ağustos 1914, Cheetham'dan Edward Grey'e.

bulunulabileceğini söylemekteydi⁹². Hıdîvin İstanbul'da kalması için sadece Muhip Paşa değil, İzzet Paşa vasıtasıyla da telkinde bulunulması mümkündür⁹³.

İngiliz Dışişleri Bakanı, Hıdîvin çevresini değiştirmesi yönündeki baskıların merkezî hükûmet tarafından değil İstanbul elçisi tarafından yürütülmesini doğru buluyordu. Bunun için Elçiye çizdiği taslak planda İngiliz Dışişleri Bakanı, Hıdîv Abbas Hilmi'ye ona karşı İngiltere'nin olumsuz kanaatinin sebebinin çevresindeki bazı kişilerin yanlış davranışları olduğunun ve eğer kendisi İngiltere ile iyi ilişkiler kurmaya önem verirse radikal ve açık değişimlerin önünün açılacağını tavsiye edilmesini öneriyordu⁹⁴.

1914 yılının Ağustos sonlarına doğru Mısır'ın "sürgündeki" Hıdîvi'nin İstanbul'da kalmak noktasındaki fikri değişmiş gibiydi. Öncelikle İtalya'ya oradan da İsviçre'ye gitmek niyetinde olduğu yönünde mesajlar veriyordu⁹⁵. İstanbul Konsolosu Beamont Hıdîvin İstanbul'dan ayrılmak istemesindeki nedenlerin "yaşamının etki altına alınmaya çalışılması" ve "İstanbul'daki durumlar" olduğunu ve kendisinin oldukça karamsar görüldüğünü onunla yaptığı görüşmede gözlemlemişti⁹⁶.

Hıdîvin Avrupa'ya gitmesi gündeme geldiğinde, İngiliz yönetim birimleri onun İstanbul'da Türklerle olası bir ittifakını da göz önüne alarak İstanbul'dan ayrılarak Avrupa'ya gitmesini çok daha faydalı görüyorlardı⁹⁷.

⁹² TNA, FO, 371/1970, 40634/558, 18 Ağustos 1914, Mallet'ten Edward Grey'e.

⁹³ TNA, FO, 371/1970, 43127/611, 25 Ağustos 1914, Mallet'ten Edward Grey'e.

⁹⁴ Aynı Belge.

⁹⁵ TNA, FO, 371/1970, 43865/289, 27 Ağustos 1914, R. Rodd'tan Edward Grey'e.

⁹⁶ TNA, FO, 371/1970, 44789/656, 31 Ağustos 1914, Mallet'ten Edward Grey'e; İstanbul'dan Mısır'a dönen Mısırlı Prens Aziz Hasan Yüksek Komiser Cheetham'a, Hıdîvin sinirsel bir çöküş içerisinde olduğunu ve İstanbul'da hayatından endişe ettiğini söylemişti; TNA, FO, 371/1970, 43976/110, 28 Ağustos 1914, Cheetham'dan Edward Grey'e.

⁹⁷ İngiltere'nin Hıdîv üzerindeki bu diplomatik ancak çok nazikçe yapılmaya çalışılan baskısı bazen yanlış anlamaları da beraberinde getirebilmekteydi. Öyle ki Hıdîv vekiline yazdığı mektupta Abbas Hilmi Paşa, Elçi Mallet'in kendisine dönmek için izin verileceğini söylediğini yazmaktaydı. "Durum ya yanlış anlama ya da yanlış anlatmaktan kaynaklanabilir" diyen Kahire'deki İngiliz temsilcisi Cheetham, Hıdîvin dönüşünün tamamıyla hata olacağını ve mevcut durumda dönüşüne İngiltere tarafından izin verilmesinin mümkün olmadığını Hıdîv vekili vasıtasıyla Abbas Hilmi Paşa'ya yazıyla bildiriyordu; TNA, FO, 371/1970, 45024/121, 31 Ağustos 1914, Cheetham'dan Edward Grey'e. Diğer yandan Mallet, Dışişleri Bakanına kendisinin asla böyle bir taahhütte bulunmadığını bildiriyordu; TNA, FO, 371/1970, 45388/667, 1 Eylül 1914, Mallet'ten Edward Grey'e.

Osmanlı Devleti'nin savaşa giriş kararı alıp almayacağına belirsiz olduğu bu günlerde Hıdîvin de nasıl bir karar alacağı şüpheliydi. İngiliz yöneticileri ise, Hıdîvin anavatanına yani Mısır'a dönmesini engellemenin gerekliliğine inanıyorlardı. Bu durum, Mısır'ın statüsünün İngilizler lehine korunması için büyük önem taşıyordu. Kitchener'in İngiltere'nin Savaş Bakanı (Secretary of State for War) olmasından sonra, Mısır Yüksek Komiser vekili olarak görevi devralan Mr. Cheetham'ın Crove'e 12 Eylül 1914'te gönderdiği telgrafta, Mısır'daki halkın İngilizlere meyyal olmasına rağmen bunun korunmasının iki duruma bağlı olduğunu; ilkinin, Hıdîvin Mısır'da bulunmaması, ikincisininse halkın İngiliz ordusunun gücüne olan inancının korunması olduğunu ifade ediyordu⁹⁸. Hıdîvin Mısır'a dönmemesi için her türlü tedbiri almaya hazır olan İngiltere, Onun İstanbul'u terk etmesi durumunda, Boğaz'ın girişindeki İngiliz filosundan bir torpido ile izlenerek Mısır'a gitmediğinden emin olunmasını da planlıyordu⁹⁹. Hatta Mallet İstanbul'dan İtalya'ya gitmesi için gerekli paranın da İngiltere'nin Mısır temsilciliği tarafından gönderilmesi ve bunun da doğrudan kendisine gönderilmesini teklif etmişti¹⁰⁰. Ancak bu dönemde Abbas Hilmi, İstanbul'u acilen terk etmeye pek de niyetli görünmüyor, bu da İngiliz yönetiminin önce kaygısının ve buna bağlı olarak da baskısının arttırmasına neden oluyordu. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın Mallet'e gönderdiği 25 Eylül tarihli telgrafta Hıdîvi İtalya'ya gitmeye ikna etmek için elinden geleni yapması emrediliyordu. Bu amaçla Hıdîv bazı iddialarla sıkıştırılabilirdi. Öyle ki Osmanlı Hükûmeti'nin Mısır'a karşı düşmanca bir tavır takınması halinde İngiltere tarafından Hıdîvin İstanbul'daki varlığının, kendisinin de bu hareketin içinde olduğu şeklinde yorumlanacağı tehdidinin kullanılabileceği bildiriliyordu¹⁰¹.

Öte yandan Hıdîvin İstanbul'dan gitmesini sağlamak için Mısır'daki bazı bakanlar vasıtasıyla da etki etmeye çalışılıyordu. Mısırlı Rüşdü Paşa bu konuda İngilizlere yardım etmiş ve Hıdîv'in bazı niyet ve düşünceleri

⁹⁸ TNA, FO, 371/1970, 48860/8, 12 Eylül 1914, Cheetham'dan Crove'e.

⁹⁹ TNA, FO, 371/1970, 50083/761, 12 Eylül 1914, Mallet'ten Edward Grey'e.

¹⁰⁰ Aynı Belge, Hıdîviyyet Vapuru ile Mısır'dan 17 ya da 18 Eylül tarihinde £2000 yola çıkacağı bildirilmekteydi. Mallet kendisine Cheetham'dan gelen bu bilgiyi Edward Grey'e bildirmekteydi. TNA, FO, 371/1970, 50083/789, 16 Eylül 1914, Mallet'ten Edward Grey'e.

¹⁰¹ TNA, FO, 371/1970, 52622/176, 25 Eylül 1914, Cheetham'dan Dışişleri Bakanlığı'na.

öğrenilmişti. Rüşdü Paşa'nın Hıdîv ile kurduğu iletişimden edindiği bilgiye göre, Hıdîv İstanbul'u terk etmeyi reddedebilirdi. Ayrıca Rüşdü Paşa, Hıdîve İngiltere'nin kendisi ile ilgili düşmanca bir tavrı olmadığını belirterek, Hıdîvin İngiltere'nin görüşüne razı olması için ricacı olmuştu. Hıdîve taahhüt edilense tarafsız bir ülkeye gitmesi durumunda Hıdîvlik unvanı ve haklarında hiçbir değişiklik yapılmayacağıydı¹⁰². Ancak Rüşdü Paşa, bu amaçla yapılan 45 dakikalık görüşmesinde Hıdîvi İstanbul'dan ayrılmaya ikna edemedi. İngiliz Elçisi Mallet Hıdîvin İstanbul'dan ayrılmak istememesinin ardında İstanbul'dan bazı beklentileri olmasını görüyordu. Buna karşılık Mallet Hıdîve karşı daha açık bir tavır göstererek uyarısını netleştirmişti. Öyle ki özellikle kapitülasyonların Osmanlı Devleti tarafından ilga edilmesi ve bunun Mısır'da uygulanması konusunda bazı düşüncelerin ortalıkta dolaştığı böylesine bir ortamda bu işlere karışmaması yönünde Hıdîvi uyardıysa da, Hıdîv kendisi hakkındaki iddiaları reddederek bu işlerle bir ilgisinin olmadığı teminatını vermişti. Ancak İngiliz Elçisinin Türklerin Mısır sınırını tehdidi gibi olası bir projesine de yakın durmaktan imtina etmesi uyarısına Hıdîvin *"istifini bozmayarak"* sessiz duruşu, Elçi Mallet'te şüphe uyandırmıştı. Hatta Hıdîv kızgınlığını biraz daha netleştirmiş ve *"İngiltere taraftarı olduğu halde şüphyle ödüllendirildiği ve pratik bir şekilde sürgüne gönderildiğini"* söylemişti. Bu sözler Hıdîvin niyetleri konusunda elçinin şüphelerini arttırmıştı. Elçinin düşüncesine göre en yakın ihtimal Hıdîvin Alman ve Türkler tarafından kullanılmaya çalışıldığıydı. Ancak Abbas Hilmi'nin Sadrazam ve Harbiye Nâzırı Enver Paşa ile arasının oldukça kötü olduğu bilinmekteydi. Elçiye göre Hıdîvin duruşu İngiliz ordusunun Fransa'daki deniz başarısına bağlı olarak değişebilirdi. Mallet, Hıdîvin İstanbul'dan ayrılarak Avrupa'ya gitmesi için zorlanamayacağı gibi görevden alınmasının da politik açıdan faydalı olmayacağını düşünmekle birlikte Mısır'da her türlü tedbirin alınması konusunda da uyarılarda bulunmaktaydı¹⁰³. Hıdîv anılarında kendisinin Mısır'a dönmesini engelleyen tüm bu Londra-Kahire merkezli *"oyunların"* kendisinden hoşlanmadığı açıkça bilinen Lord Kitchener

¹⁰² TNA, FO, 371/1970, 52641/178, 24 Eylül 1914, Cheetham'dan Edward Grey'e.

¹⁰³ Aynı Belge.

tarafından yönlendirildiğini, arkadaşı olan bazı İngiliz görevliler vasıtasıyla öğrendiğini yazmaktaydı¹⁰⁴.

İstanbul'dan gelen bu haberleri, Mısır'da yüksek komiserliğine vekâlet eden Cheetham da, Hıdîvin amcası (Hıdîviyyet prenslerinden ve Abbas Hilmi'den sonra Sultan olan) Hüseyin ile yaptığı görüşmelerden edindiği bilgilerle detaylandırmaktaydı. Öyle ki Abbas Hilmi'nin amcası ve kendisinden sonraki Mısır sultanı olacak olan Prens Hüseyin'in "*çok gizli*" kalması ve "*adının verilmemesi*" kaydıyla verdiği bilgilere göre Abbas Hilmi İstanbul'da "*maceraperest*"¹⁰⁵ grubun içerisinde yer aldığı için İngiltere izin verse dahi Mısır'a dönmeyi reddedecekti. Ayrıca Hüseyin'e göre Abbas Hilmi Paşa, Viyana'ya gitmeyi de reddedecekti¹⁰⁶. Cheetham, Prens Hüseyin'in aldatici ya da taraflı olabileceğini ancak yine de bu bilgiye itibar edilmesini ve gizli tutulmasını Dışişleri Bakanı Edward Grey'den rica ediyordu¹⁰⁷. Diplomatik mücadele ve Hıdîvin durumundaki belirsizlik bu istikrarsız çizgide bir süre daha devam etti. Hatta vaziyet Amerikan basınında dahi haber olmuş ve Hıdîvin İngiltere'ye olan sadakatinin şüpheli olmasından dolayı Mısır'a dönmesine izin verilmediği haber yapılmıştı¹⁰⁸. Elbette dönemin Amerikan basınında İngiltere kaynaklı bu tür haberlere rastlamak çok da şaşırtıcı değildi.

The Washington Post'un "*dönüşü engelleniyor*" dediği Hıdîvin İstanbul'da kalması, ilerleyen günlerde daha da zorlaşacaktı. Zira hükümlerlik hakları bir İngiliz bildirgesi ile elinden alınacaktı¹⁰⁹. Hıdîvin İstanbul'da Türk hükümetiyle de problemleri olduğu aşikârdı. Öyle ki kendisi de bir Mısırlı olan Sadrazam Sait Halim Paşa ile aralarında husumet denebilecek bir anlaşmazlık olduğu biliniyordu. Mısır'daki gelişmelerin kendisi aleyhine hızlı gelişiminin İstanbul'da daralan çevreye eklenmesiyle, Abbas

¹⁰⁴ **The Last Khedive of Egypt**, s. 321.

¹⁰⁵ Burada ifade edilmek istenen maceraperestlik İngiltere karşıtlığı anlamında olmalıdır. Savaşa girilmesini yönünde hareketleri İngiltere tarafından kaygıyla izlenen Enver Paşa ve yakın çevresinin kastedildiğini düşünmek yanlış olmayacaktır.

¹⁰⁶ **TNA**, FO, 371/1970, 53614/187, 27 Eylül 1914, Cheetham'dan Dışişleri Bakanlığı'na.

¹⁰⁷ **Aynı Belge.**

¹⁰⁸ "Britain bars Khedive", ["İngiltere Hıdîvi Engelliyor"], **The Washington Post**, 18 Ekim 1914.

¹⁰⁹ Bu konu ilgili kısımda işlenecektir.

Hilmi Paşa İstanbul'u terk ederek önce Viyana'ya¹¹⁰ oradan da Cenevre'ye gidecek ve bir daha Mısır'a dönmesi mümkün olmayacaktı. Onun Avrupa'ya gidişi Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından IV. Ordu Kumandanlığı göreviyle Kanal Harekâtı sorumluluğu da kendisine verilen Cemal Paşa'ya bildirilirken *"Hidiv Avrupa'ya gitmiştir. Zaten hükmü de yoktur"* ifadelerine yer verilmesi Osmanlı idaresinin de gözünden düştüğüne delildir¹¹¹. Hatta onun hareketiyle aynı günlerde Cemal Paşa şifreli kısa bir telgrafta, Hidiv'in Avrupa'ya gittiğini haber aldığını eğer bu henüz gerçekleşmemişse Hidiv'in gitmesine *"engel olunmamasının yerinde olacağı"*nı bildiriyordu¹¹². Hidiv'in siyasî muhaliflerinden Cemal Paşa da onun merkezden bir an önce uzaklaştırılmasını istiyordu.

Öte yandan Hidiv'in duruşu hakkında Türk ve İngiliz diplomat ve devlet adamlarının görüşmeleri Osmanlı Devleti'nin resmen savaşa girişiyse sona erecekti. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi ile Hidiv'in Mısır'a dönemeyeceği kesinleşti. Bununla birlikte kendisinin İngiliz yetkililere *"bir oyun çevirmediği"* yönünde garantiler vermesine gerek kalmadığı gibi İngiliz elçisini ve konsolosunu teskin etme ihtiyacı da ortadan kalkacaktı. Ancak Hidiv'in duruşundaki belirsizlik savaşın sonuna kadar her iki tarafla kurduğu diyaloglarla devam edecekti¹¹³.

3- Prens Ömer Tosun Paşa'nın Tutuklanması ve Mısır Eksenli Mücadele

Osmanlı Devleti'nin savaşa dâhil olmasından evvel Mısır eksenli mücadele, Hidiv etrafında yaşanan olaylardan ibaret değildi. Mısır'daki hıdıviyet sülalesinden Said Halim Paşa'nın eşinin kardeşi olan (kayınbiraderi) Ömer Tosun Paşa, Mısır'da oldukça etkin bir isim olarak göze çarpıyordu. Osmanlı Devleti ile olan bağları onu hıdıviyete mensup diğer prenslerden ayırıyordu. Zira özellikle savaş yıllarında İngiltere'ye karşı duruşu

¹¹⁰“The ex-Khedive at Vienna”, [“Eski Hidiv Viyana'da”], **The Times**, 21 Aralık 1914; Haberde şehre takma isimle girdiği yazılıyordu.

¹¹¹ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi**, (Bundan sonra BOA), DH.ŞFR. 48/202, 16 Teşrin-i evvel 1330 (29 Aralık 1914).

¹¹² **BOA**, DH.ŞFR., 455/132, 15 Kanun-ı evvel 1330 (28 Aralık 1914).

¹¹³ Bu konu ilgili kısımda işlenecektir.

onun İngiliz idareciler tarafından sürekli olarak “*pan-islamik ajitatör*”¹¹⁴ olarak tanımlanmasına yol açmıştı.

Diğer taraftan savaş arifesinde de bir takım söylentilerde Ömer Tosun’un adı Suriye valiliği için geçmişti. Bu söylentiler öyle bir hal almıştı ki, Suriye Valiliği’nden 9 Teşrin-i sani 1329 (9 Kasım 1913)’da gönderilen yazıda “*birkaç günden beri bura gazeteleri Suriye vilayetinin Prens Ömer Tosun Paşa’ya teklif edildiğini yazıyorlar*” denmekte ve aslının olup olmadığı sorulmaktaydı. Böyle bir teklifin doğru olmadığı ve gazetelerin yazdıklarının gerçeği yansıtmadığı Suriye’ye bildirilmişti¹¹⁵. Suriye Valiliği ile ilgili haber her ne kadar gerçeği yansıtmıyorsa da Trablusgarp Harbi’nde Osmanlı askerinin ianesi için 60.000 Lira kadar para topladığı ve ayrıca altı adet de otomobil bağışladığından, Rumeli Beğlerbeği payesi verilerek vezirlik rütbesinin bir irade-i seniyye ile Ömer Tosun Paşa’ya verildiği anlaşılmaktadır. Ömer Tosun Paşa, Trablusgarp Harbi’nde bu yardımları yaptığı gibi harbi bir yıl daha uzatacak yardım yapmaya da hazır olduğunu bildirmişti. Bu hizmetleri onun vezaret rütbesi ile taltif edilmesini sağlamıştı. Ancak Mısır Fevkalade Komiserliği’nden gelen cevapta, Ömer Tosun Paşa’nın bu teklifi kabul etmesi durumunda, önemli bir rakibi olan ve kendisinden hazzetmeyen Hıdîv Abbas Hilmi Paşa’nın husumetinin daha da artacağından, merkezden söz konusu taltifin başka bir zamana ertelenmesi isteniyordu. Ancak bu durumun onun vatanseverliğine herhangi bir şüphe düşürmemesi de ayrıca isteniyordu¹¹⁶.

Ömer Tosun Paşa’nın Osmanlı merkezi ile olan bu samimi bağı oldukça ilginç bir şekilde Osmanlı Devleti’nin henüz savaşa dâhil olmadığı günlerde öncelikle diplomatik bir soruna dönüşecekti. Ardından Osmanlı Devleti’nin savaşa girmesiyle birlikte İngiltere ve Fransa ile yine sıkı bir diplomatik pazarlık konusu haline gelecekti.

Osmanlı Devleti’nin savaşa girmesinden önce Avrupa’da bulunan Mısır hanedanı Prens Ömer Tosun’un, Marsilya’da Fransızlar tarafından

¹¹⁴ “Pan-islamic agitator” ifadesi çalışmada da “ajitatör” olarak özellikle İngilizler tarafından kullanılan şekliyle geçmektedir. “Ajitasyon yapmak” günümüz Türkçesinde kullanıldığından ajitasyon yapan anlamıyla “ajitatör” sıfatı metinde gerek aynen alıntılarda gerekse diğer kısımlarda kullanılmıştır.

¹¹⁵ BOA, DH.KMS., 5/9, B: 1–2, 9 Teşrin-i sani 1329 (22 Kasım 1913).

¹¹⁶ BOA, İ.MTZ. (05) 34/2003, B: 1–4, 25 Teşrin-i evvel 1328 (7 Kasım 1912).

gözaltına alınması, İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında Mısır kaynaklı bir sorun olarak savaş öncesi problemlerin bir parçası haline gelmişti. Kendisi de Mısırlı olan Sadrazam ve Hâriciyye Nâzırı Said Halim Paşa'nın kayınbiraderi olan Prens Ömer Tosun'un Fransa'da tutuklanması İngilizlerle olan ilişkilerde Mısır kaynaklı gelişmeler açısından da rol oynamıştı. Meselenin ortaya çıkışına dair ilk vesikanın 15 Ağustos 1914'te Paris Sefareti'nden gelen bir telgraf olduğu anlaşılmaktaydı. Paris Sefareti'nden gelen yazıda, Prens Ömer Tosun Paşa'nın Marsilya'dan hareketine izin verilmediğinin istihbar edildiği ve söz konusu muameleye bir son verilmesi için Hâriciyye Nezâreti'nden teşebbüste bulunduğu, ayrıca Umur-ı Siyasîye Müdürü ile de görüşüldüğü bildirilmekteydi. Paris elçisinin fikrine göre bu muamele İngiltere Hükûmeti'nin talebi üzerine yapılmıştı¹¹⁷.

Bu bağlamda İstanbul Büyükelçisi Mallet, Dışişleri Bakanına yazdığı 1 Eylül 1914 tarihli telgrafında, Sadrazamın kendisini ziyaret ettiğini ve kayınbiraderinin tutuklanmasından dolayı "*oldukça sinirli*" olan Sadrazamın Ömer Tosun'un serbest bırakılması için İngiltere'nin Fransa'ya telkinde bulunmasını istediğini bildirmekteydi. Elçi, Sadrazam Said Halim Paşa'ya tutuklanma sebebini bilmediğini söylemiş ve bu fırsatı değerlendirerek genel politikaya ilişkin eleştirilerini sıralayarak, "*Almanya'nın koruyuculuğuna sığınan*" Osmanlı Devleti'nin asıl koruyucusunun İngiltere'nin de içinde bulunduğu grup olduğunu bildirmişti. Elçinin bu sözleri, Ömer Tosun Paşa'nın tutuklanması olayını Mısır yönünde hareketli olan birliklere bağlamak için oldukça uygun bir ortamdı. İngiliz elçisi de bunu yapmıştı. Said Halim Paşa'ya Osmanlı Devleti'nin Mısır yönündeki hareketliliğinin kendilerinin "*iyi niyetlerini*" sonuçsuz bıraktığını söylemeyi ihmal etmemişti¹¹⁸. İngiliz elçisi meseleyi Ömer Tosun özelinden genel dış politikaya getirmişti. Bu arada Fransa'daki İngiliz Elçisi Sir F. Bertie'den gelen şifreli telgrafta Prens Ömer

¹¹⁷ BOA, HR.SYS., 2349/2, B: 1, 15 Ağustos 1914.

¹¹⁸ TNA, FO, 371/1970, 45387/666, 1 Eylül 1914.

Tosun'un tutuklanmadığı yalnızca Marsilya'da gözetim altında olduğu bildiriliyordu¹¹⁹.

Görünüşte ailevi bir sorunun çözüm arayışı gibi görünse de İngiltere, Prens Ömer Tosun'un serbest bırakılması karşılığında Türklerin Mısır üzerindeki isteklerinin ki bu İngilizlerce “*Türk entrikaları*” olarak ifade ediliyordu, engellenmesini istiyordu. Öyle ki Sadrazam Said Halim Paşa, Ömer Tosun'un tutuklanmasının kızgınlığa neden olacağını ileri sürerek hatta biraz da tehditvâri bir üslupla Prens'in serbest bırakılmasını istiyordu¹²⁰. Fransa'nın konunun karara bağlanmasında yetki verdiği Kahire'deki İngiliz Yüksek Komiser Vekili Cheetham, hem İstanbul'un hem de Sadrazam Said Halim Paşa'nın davranışlarının bir süre gözlemlenerek beklenmesi taraftarı olduğunu bildirmekteydi. Cheetham'a göre Ömer Tosun gibi, “*Panislamist görüşe sahip bir ajitatörü*” Fransa kendi amaçları için gözaltına aldıysa onun salıverilmesi için İngiltere'nin en azından şimdilik bir şey yapmasına gerek yoktu. Ancak buradaki mahsur şu idi, Prens Ömer Tosun tutuklu kalırsa ve Mısır'da ona karşı tedbirler arttırılırsa Sadrazam Said Halim Paşa'nın rahatsızlığı artacaktı. Ancak onun Mısır'a dönmesi İngiliz karşıtı bir ajitatörün himaye edilmesi demekti¹²¹. Mallet de Ömer Tosun'un serbest bırakılmasını Sadrazam Said Halim Paşa'nın tüm sempatisini kaybetmemek adına önemli görüyordu¹²². Türk-İngiliz diplomatik sürecinde Osmanlı'nın tarafsızlığını sağlamak için İngiltere tarafından bir koz olarak kullanılan Ömer Tosun Paşa'nın serbest bırakılması için ailevi bağların da etkisiyle Mısır'ın İngiltere tarafından atanmış yeni Sultanı olacak olan Prens Hüseyin'in de çaba gösterdiği anlaşılmaktaydı. Bu durum Cheetham tarafından samimi yani ailevi bir yakınlık olarak görülüyor ve Prens Hüseyin'in çabaları politik bir tehlike olarak görülmüyordu. Ancak Cheetham, Osmanlı Devleti tarafından Mısır'a

¹¹⁹ TNA, FO, 371/1970, 45652/304, 2 Eylül 1914, Bertie'den Dışişleri Bakanlığı'na; Haber Said Halim Paşa'ya derhal bildiriliyordu. TNA, FO, 371/1970, 45690/674, 3 Eylül 1914, Mallet'ten Dışişleri Bakanlığı'na.

¹²⁰ TNA, FO, 371/1970, 45692/676, 3 Eylül 1914, Mallet'ten Dışişleri Bakanlığı'na.

¹²¹ TNA, FO, 371/1970, 46045/127, 3 Eylül 1914, Dışişleri Bakanlığı'ndan Cheetham'a.

¹²² TNA, FO, 371/1970, 46449/695, 5 Eylül 1914, Mallet'ten Dışişleri Bakanlığı'na.

